

אושר לפני עושר | הנריק קושניר

Henrique Kuchnir
The Choice - Happiness Over Wealth

All Rights Reserved
Copyright © 2025

כל הזכויות שמורות למחבר © תשפ"ה

עריכה: ערן נובק
עיצוב כריכה ועימוד: אנסטסיה כץ
הפקה ועיצוב גרפי: ספרי ניב

אושר לפני עושר

הנריק קושניר

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי - אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר - כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמחבר.

נדפס בישראל 2025
ספרי ניב הוצאה לאור

ספרי ניב
www.nivbook.co.il

תוכן העניינים

פתיחה	
הגירה	
יהדות נוסח אבא	
לאן אתה רץ?	
דירה להשכיר	
פיבוט	
מחנה קיץ	
משפחת אידלסון	
פמיניזם	
חתונה	
שנים פוריות	
כלכלה ומסחר	
מהפכה	
אתה או אני	
בדרך לגימנסיה	
"שיגענו"	
תזרום, תזרום...	
הראש בעננים	
צפירה עולה ויורדת	
כלכלן בים של מהנדרסים	
"הבית של ננו ודינה"	
פרויקט הלבאי	
גמלאות	
Um pedacinho do Brazil - פיסה קטנה מברזיל	
רימונים	
מסביב לעולם ב־45 יום	
החברה הטובים	
בית ומשפחה	
אחרית דבר	
מכתבים לאימא	

למשפחתי היקרה,

סיפורי נפתח בשורשי משפחתנו, בני משפחות קושניר, גרינשפן, אידלסון ושנירמן, שחיו זה דורות במזרח אירופה, עד אשר נאלצו לעזוב למחוזות רחוקים.

הספר הוא פסיפס של זיכרונות, מראות ורגשות, שתחילתם בעזיבת העיירות בפולין ובאוקראינה, חציית האוקיינוס האטלנטי ובניית חיים חדשים באראקז'ו, ברזיל המרוחקת למעלה מ-10,000 קילומטרים מהמקום בו נולדו.

צבעים נוספים ממלאים את התמונה הגדולה עם שלל גוונים שנצבעו בתקופות החברות בתנועת "דרור" בברזיל, והמגורים בסאן פאולו ובקוריטיבה, במרכז הקליטה שבעיירת הפיתוח כרמיאל, בקיבוץ ברור חיל, בהרצליה ובנוה מונוסון, ובאינ"סוף המקומות בהם ביקרנו בעולם.

לאורך חיי מצאתי את עצמי עובד בכמה תחומים שונים בתכלית אלה מאלה; מסחר, חקלאות, חינוך, ניהול וכלכלה. בזכות כל אלה היו לי חיים מרתקים, שאני שמח על היוזמה להעלותם על הכתב.

וכיוון שאני החוליה המקשרת בין אז להיום, ובין שם לכאן, זו אפילו חובתי.

ספר זה מוקדש לדינה, שותפתי האהובה להקמת השבט הנפלא שלנו, ולכם - ילדיי, כלותיי וחתניי, נכדיי וניניי האהובים, על מנת שתכירו את הפרקים בחיי שהובילו אותי להיות האדם שאני.

באהבה,

הנריק (Neno) קושניר

אוקטובר 2024

פתיחה

כל אבן קטנה הקפיצה את המשאית הקטנה שבה נהגתי בדרך העפר היוצאת מהחוזה. נאלצתי להפעיל את כל ניסיוני הקצר בנהיגה, כדי לייצב את הפורד הישנה. משה אפרתי, השליח הישראלי שהגיע להכשרה שלנו בז'ונדיאי (Jundiai) כדי ללמד אותנו חקלאות, ישב בשתיקה כשזרועותיו משולבות.

"השתלטת על זה יפה, ננו," אמר לי כשעלינו על כביש האספלט, וניגב את הזיעה בשרוולו.

היינו בדרך לשוק החקלאי הסיטונאי של סאן פאולו, כעת הייתה הנסיעה חלקה. הגברתי את המהירות, והרוח ניקתה מעט את האבק שדבק לשמשה הקדמית. תא הנהג היה לוהט בטמפרטורות הגבוהות ששררו בחוץ, והדרך היחידה להוריד אותן הייתה לפתוח את החלונות שהיו עד כה סגורים בגלל האבק שהעלתה המשאית בדרך העפר. אפרתי ואני פתחנו את החלונות, פעולה שהפעילה אצלנו שלושה חושים בִּזְמַנִּית; מכה של רוח חמה הכתה בפרצופנו; קקפוניית קרקורים היסטורית באוזנינו שיצרו עשרות התרנגולות שהובלנו בתא המטען, ואשר לכמה דקות שכחנו מקיומן. כאילו לא די בשני אלה, גם עלה באפינו גל מצחין של לשלשת התרנגולות, שאפילו הרוח של הנסיעה לא הצליחה להרחיקו.

אפרתי ואני הסתכלנו זה על זה, חייכנו, וסגרנו בחזרה את חלונות המשאית. לאחר כמה דקות נוספות של נסיעה עצרתי בצד הדרך, הוצאתי ג'ריקן של מים ושפכתי על ראשי להצטנן מעט. אפרתי עשה כמוני, ואחר כך מילאנו את כפות הידיים, והשפרצנו על התרנגולות המופתעות שהוסיפו נפנופי כנפיים מבוהלים לקונצרט הקרקורים.

את חישוב המסלול מחדש עשיתי ביחד עם דינה, חברתי זה כשנתיים. ברור היה שמחכה לנו עתיד משותף, ואך טבעי היה שאתייעץ איתה לגבי ההמשך.

ההחלטה הייתה ללמוד לתואר אקדמי בהנדסה, באוניברסיטה הפדרלית פרנה בקוריטיבה. לפני הלימודים הייתי צריך להשלים את השנה האחרונה של התיכון. לאחר מכן, במבחן הכניסה, לא השגתי תוצאות טובות דיין ללימודי הנדסה, אך היו טובות מספיק כדי להתקבל ללימודי כלכלה בפקולטה למדעי הכלכלה. במבחן זה דורגתי במקום שני מתוך 185 מועמדים.

תוכנית הלימודים הייתה בת ארבע שנים, ואני בחרתי במסלול לימודי ערב, שאפשר לי לעבוד בשעות היום, ולהקדיש זמן לדינה שבינתיים הפכה לאשתי.

כבר באמצע הסמסטר הבנתי שהתחום הוא בחירה מצוינת עבורי; הלימודים היו מעניינים, למדו בו סטודנטים ברמה גבוהה, שעזרתי נרקמו חברויות של חיים שלמים.

שער הכניסה לחוות ההכשרה החקלאית

מטרת נסיעתנו הייתה מכירת התרנגולות בשוק, וקנייה של כמה שקי תערובת עופות לחווה.

כעת היינו מעט רעננים, ודיברנו על עניינים שבאותן שנים, שלהי שנות ה-50, היו ברומו של עולם; השתלטותו של פידל קסטרו על קובה, והפיכתה לקומוניסטית, ועל סיומה של תקופת הקיצוב (צנע) בישראל. "אתה יודע מה, ננו, אני רוצה להגיד לך משהו שבעצם אסור לי להגיד לך..." שינה לפתע אפרתי את נושא השיחה. הוא הנמיך את קולו ונשען לאחור.

"אתה עזבת את התיכון בכיתה י"א, בגלל שרצית להתמקד בפעילות בתנועה", אמר, "ובאופן טבעי המשכת להכשרה", הוסיף, ולרגע השתק. "כן", עניתי.

"אתה בחור טוב, ואני מחבב אותך, וחשוב לי שתדע שבישראל לא ייתנו לך ללכת ללמוד. אתה תהיה כמו 'פקק' וישלחו אותך לעבוד בכל מה שצריך, ובעבודות הכי שחורות", אמר בגילוי לב. הוא המליץ לי שאישאר ללמוד כאן בברזיל לפני שאעלה לישראל. דבריו היו רבי חשיבות, ואני הבנתי את משמעותם העמוקה לגבי עתיד. דיברתי עם חברי מזכירות ההכשרה, והצעתי להם שאתחיל ללמוד בפקולטה לאגרונומיה בנושא פרסנות בפירסיקבה (Piracicaba), ואעלה לישראל לאחר סיום הלימודים.

התשובה שקיבלתי הייתה סירוב מוחלט; ההנחה של ראשי התנועה הייתה שמי שרוכש תואר אקדמי בארצו, יעזוב את התנועה. ואני החלטתי לעצמי, שללא לימודים, לא אמשך בהכשרה.

זה היה אולי רגע המפנה החשוב בחיי. תקופת ההכשרה והשאפה להיות חקלאי נשארו כאפיזודה רומנטית נוסטלגית, ואני עליתי על מסלול אשר בדיעבד, אני מבין שהוביל אותי לדרך פרקטית, שבאותם רגעים אפילו לא יכולתי לדמיין את גודל תרומתה לחברה שסביבי.

על המשאית של החווה החקלאית

עם החברים מההכשרה (Jundiai 1959)

הגירה

סיפורם של הוריי הוא חלק מהנרטיב של יהודי מזרח אירופה. כמו לאורך כל ההיסטוריה, שנות הגלות הציבו מעל ראשם סכנות רבות שהגיעו לשיאן במאה ה־20. חסרי המזל נשארו במקום בו חיו – החלטה שגזרה את גורלם.

אך אלה שהיו ערניים עזבו את הבתים והמשפחות ועברו למקומות שהניחו להם בטוחים יותר, בארצות מרוחקות ולעיתים ביבשות אחרות. מעברים שכאלה הם בבסיס הקוד הגנטי של "היהודי הנודד". התקופה שבין מלחמות העולם חידדה את חוסר השקט בו היו נתונות מדינות אירופה מאז ומעולם. מצב מתמשך זה הפך את חלקן לאימפריות לרגע. אחרות החליפו נאמנויות ולאורך השנים מתחו או כיווצו את גבולותיהן בהתאם למצב הפוליטי ולהכרעת המלחמות. חסרות המזל שבין המדינות נעלמו במהלך השנים ולעיתים צצו מחדש בשינויים קלים, לאחר עשרות שנים.

אבי - אהרון ארתור קושניר נולד בשנת 1904 בעיירה ידיניץ, השוכנת בצפון מערב חבל בסרביה (Bessarabia).

לאורך השנים ידע החבל תהפוכות רבות והשליטה בו עברה גלגולים שונים תחת שלטון רוסי, עות'מאני, רומני, פולני ואוקראיני. כיום הוא חלק מרפובליקת מולדובה.

ההסכמים שחילקו את אירופה בתום מלחמת העולם הראשונה, החזירו לרומניה את עצמאותה, והעבירו לידיה את טרנסילבניה ובסרביה. כך נולדה תקופה זמנית שבה הפכה להיות "רומניה הגדולה". זו הייתה גם תקופת של התעצמות, שכחלק ממנה נדרשו גם צעירים יהודים להתגייס לצבא הרומני.

לאבי לא הייתה כל כוונה לעשות זאת. זה תקופה ארוכה הייתה בידו תוכנית שונה לחלוטין, וכעת הוא החליט לממש אותה.

בבית הוא החזיק תכתובת עם בני דודיו שעזבו את בסרביה עשור שלם קודם, והזמינו אותו להצטרף אליהם לעיר אראקז'ו (Aracajú), במדינת סרז'יפה (Sergipe) שבמזרח ברזיל, לחוף האוקיינוס האטלנטי הדרומי.

את ההכנות נאלץ לעשות בחשאי; הוא ארז כמה בגדים ומעט מזכרות בצרור קטן, ונפרד מהוריו. אבי היה בן 22 ופרידה חטופה זו הייתה הפעם האחרונה שהוא ראה אותם; הם נפטרו במהלך השנים הבאות, עוד לפני מלחמת העולם השנייה.

אודיסה הייתה התחנה הראשונה. כמה שעות נסיעה ברכבת הפרידו במסעו בינה לבין ידיניץ עירו, והוא עשה את מיטב יכולתו להימנע ממפגש עם לובשי מדים כלשהם, שמא יש הנחייה מהשלטונות לתפוס משתמטים מהשירות.

באודיסה עשה דרכו היישר אל הנמל, שם העביר את הלילה ברציף. בשעת בוקר מוקדמת עלה על אוניית מטען שהובילה חיטה ודגנים במחסניה.

ההפלגה הייתה ארוכה מאוד; האונייה עזבה את נמל אודיסה ויצאה אל הים השחור. היא חצתה את מצרי הבוספורוס והדרדנלים, והמשיכה מערבה, כאלף מיילים ימיים לאורך הים התיכון.

בגיברלטר עגנה האונייה והצטיידה בפחם, במים ובמזון, לקראת יציאתה להפלגה רצופה של למעלה מ-3,000 מייל נוספים באוקיינוס האטלנטי על סירותיו וטלולותיו.

רק כשחצתה הספינה את קו המשווה נרגעו מעט הרוחות עד שהגיע אבי אל יעדו – הנמל סלברדור בהיה (Bahia Salvador). משם נסע לארקז'ו, שם חיכה לו אחד מבני דודיו שהיה לבוש בסגנון המקומי

ושוחח בפורטוגזית עם סביבתו. אבי תהה בליבו – אם יישאר כאן, האם יתערה כמו בן דודו?

הפגישה עם אבי שימחה את כל בני המשפחה. לכולם היו שאלות על אודות קרובים ומכרים שלא היה להם קשר עימם, ואבי היה במרכז תשומת הלב.

עד שיתארגן על עצמו עם מגורים ועבודה, הוא השתכן אצל אחד מבני הדודים ועבד בחנות לרהיטים, לבגדים ולמוצרי טקסטיל שהייתה בבעלותם.

מעל כולם במשפחה בלט אחד הקרובים ושמו הרש, אדם פיקח ופעלתן שניכר היה שידו בכול. "הסתכל, ארתור, על הברזילאיות," אמר לאבי בסיוור שערך לו במרכז העיר ובחופיה, "ראה כמה הן יפות ואטרקטיביות," עצר לרגע מהליכתו, והניח את כף ידו על מצחו כמתגונן מפני השמש. "אבל תזכור שהן כולן גויות, ולכן אני דואג לך למישהי משלנו, יהודייה צנועה ואירופאית..."

יהדות נוסח אבא

דוד הרש היה החוליה המקשרת בין משפחת אבי למשפחת אימי - בעל קרבה משפחתית כלשהי לשתי המשפחות.

ואכן, מרגע שראה את ארתור בהגיעו לברזיל, עברה במחשבותיו קרובת משפחתו שרה גרינשפן. הרש המנוסה היה משוכנע שזהו שידוך משפחתי מצוין.

בנוסף לשידוך, הוא חשב שזו הזדמנות פז למלט אותה מהמקום בו נולדה בשנת 1908, העיר האוקראינית קמניץ-פודולסקי, שבה גדלה וחייה.

המהפכה הבולשביקית ברוסיה, שהתרחשה באוקטובר 1917, הייתה השלב השני שהוביל להפלת שלטון הצאר הרוסי, והעלה את השלטון הקומוניסטי.

המהפכה פירקה את הסדר החברתי המוכר ברוסיה, והובילה למאבקים פנימיים שגלשו לכל המקומות שהיו תחת השפעת השלטון הסובייטי. נדמה כי הדבר היחיד שהיה משותף לכל הניצים היה שנאת היהודים, שבאה לידי ביטוי בהתנכלויות מצד כל הקבוצות בכל מקום. ברחבי אוקראינה הרדיפות היו אלימות ואכזריות; חלקן התרחשו באופן ספונטני, וחלקן בצורה מאורגנת על ידי השלטונות. שיאם של הפוגרומים היה בתחילת שנות ה-20, שבהן תועדו אלפי אירועי

תקיפה שקיפדו את חייהם של למעלה מ-50,000 יהודים. תקופה זו נקראת "פרעות פּוֹטְלִינְרָה", על שם מנהיגה - סימון פטליוורה. אימא, שהייתה יתומה, נענתה ליוזמתו של הדוד הרש; היא נפרדה מאחיותיה, והפליגה גם היא עם אחיה הקטן יעקב, אל החיים החדשים

כסף מלקוחותיו. מדי פעם היה מזמין אותי להצטרף אליו; אז היה מעלה אותי למושב העגלון המוגבה, ולוקח אותי לנסיעותיו. הייתי קטן מאוד, לא הבנתי מה מטרת הנסיעה, אך טלטולי הדרך, והיציאה מהשירה, נתנו לי הזדמנות אחרונה לספוג חוויות טובות ואחרות, רגע לפני שהעולם עבר לתחבורה מוטורית.

כמקובל בקרב נשות הקהילה היהודית, מלבד עזרה רנדומלית לאבא בחנות, אימי לא עבדה בחוץ. היא גידלה את הילדים, והייתה עקרת בית במשרה מלאה.

בשנות ילדותי המוקדמות, השכונה בה גרנו הייתה כל עולמי, והכול התרחש בה. גני ילדים עדיין לא היו בסביבה, ואני, שהעברתי את ימי בבית עד גיל שש, הייתי ילד סקרן וערני למתרחש במיקרוקוסמוס השכונתי.

ממרחק השנים אני חשגועים והערכה ליהדותו של אבי, ואני סבור שהיא מודל ראוי לחיקוי לחיים יהודיים. אבא קיים אותה בצורה כל כך ליברלית ורב־ממדית; הוא לא ביזה או זלזל בדת, אך לא ויתר על רצונותיו והרגליו עבירה. הוא לא נהג לאכול רק אוכל כשר, אך הקפיד לא להכניס בשר חזיר לביתנו; הוא לא שמר שבת, ולא נמנע מלהדליק אש, אך היה פעיל בקהילה ובבית הכנסת ושימש כחזן. מדי פעם, ורק כשהזדמן לו, הוא היה מוציא את התפילין ששכנו עמוק באיזה ארון, כורך אותן ומתפלל.

ביום כיפור הוא ואימי צמו בעקביות, אך לא היו להם ציפיות מאיתנו, הילדים, שנעשה כמוהם.

כל יתר החגים; חנוכה, שמחת תורה, סוכות, ראש השנה ופסח, היו אצל הוריי סיבה לחגיגה חברתית שעוזרת לשמור את המסורת. בחגים אלה היינו מתקבצים עם עוד כמה משפחות מהקהילה היהודית, אוכלים ביחד, שרים וחוגגים.

המחכים לה בברזיל. כמו אבי, גם אימי לא ראתה לאחר מכן את הוריה ואחיותיה שנשארו באוקראינה.

הוריי הגיעו לברזיל בתקופה בה הכפילה האוכלוסייה היהודית בברזיל את גודלה, ועמדה על כ־60 אלף איש. רבים מהם התיישבו בערי החוף ועסקו ברוכלות ובמסחר.

השידוך בין אהרון ארתור קושניר ושרה גרינשפן נחל הצלחה; הם התחתנו והשתלבו בקהילה היהודית.

אימא לא הייתה יכולה לשאת את המחשבות שתביא לעולם ילדים בעיר המרוחקת והבלתי מפותחת, בבית חולים חסר אמצעים, ושכנעה את אבי לעזוב את אראקז'ו ולעבור לסאן פאולו (São Paulo), הגדולה והמרכזית בערי ברזיל.

הוריי התמקמו בשכונת פֶּנְהָ (Penha) שבה התגוררו בני מעמד הפועלים, וביניהן כמה עשרות משפחות יהודיות.

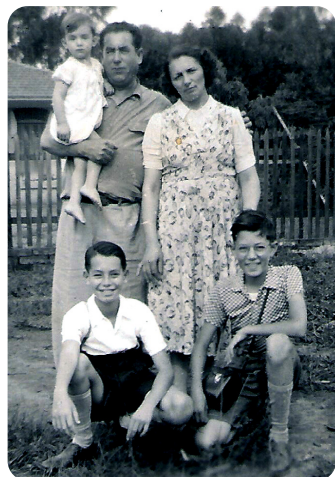
בשנת 1936 נולד בנם הראשון משה (מויזס) אחי הבכור. שנתיים אחריו, ב־23 ביוני 1938 נולדתי אני, הנריק – וקיבלתי את הכינוי ננו (Neno).

בשנת 1948 נולד אחינו הצעיר יוסי (Yosef).

גדלנו בבית שבו דיברו איתנו רק פורטוגזית; כפי שהיה במשפחות יהודיות רבות בארצות רבות, גם אצלנו, כשרצו ההורים להסתיר מאיתנו דברים עברו לדבר ביידיש, וכך, טיפין טיפין, למדתי גם אני את שפת היהודים.

אבא המשיך לעסוק בתחום אותו רכש אצל בני דודיו – מסחר ברהיטים. הוא החזיק בבעלותו סוס ועגלה, שעזר לו נוסע למכור את מרכולתו.

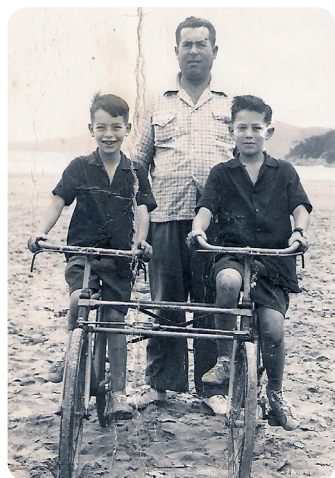
ב־1940, כשהייתי כבן שנתיים, פעילותו של אבא טיפסה מדרגה, והוא פתח חנות רהיטים. מכאן ואילך שמר את הסוס כאמצעי תחבורה לשעות הפנאי, ובסופי שבוע היה רותם אותו לעגלה ורוכב לגבות

הוריי ושלושת ילדיהם, מויזס, יוסי ואני

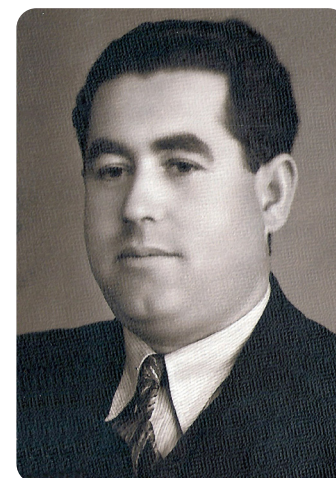
הוריי ביום חתונתם

עם אבא ומויזס

הוריי עם אחי מויזס

הוריי אהרון ארתור קושניר ושרה גרינשפן

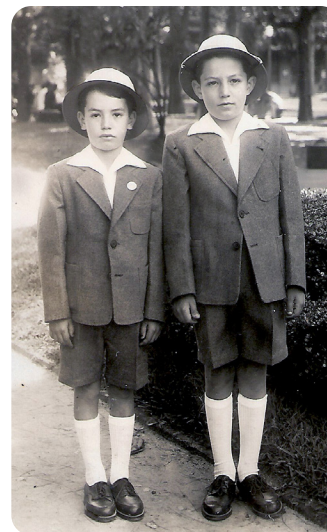
לאן אתה רץ?

מאזן הכוחות באירופה השתנה; הניצחון של בעלות הברית בקרב נורמנדי הוביל לשחרור פריז, וסימן את היחלשותם של הגרמנים. במקביל לכך, בחזית המזרחית, שבו הרוסים והשתלטו מחדש על שטחים רבים שנכבשו בתחילת המלחמה על ידי הנאצים, בשורה של ניצחונות.

אך באותו הזמן זרם מחודש של פליטים יהודים שהגיעו מאירופה לברזיל, הביאו עימם ידיעות קשות על אובדן מיליונים מבני העם היהודי, ועל מעשי הזוועה – פשעים נגד האנושות שחוללו הנאצים. אימא הייתה סבורה שגם שתי האחיות שלה לא שרדו את השואה, דבר שהעציב אותה מאוד, גרם לה לאבד את חדרות החיים ולשקוע בדיכאון.

באותה עת נכנסתי לכיתה א'; זו הייתה הפעם הראשונה בחיי שהתחלתי לצאת מהבית למסגרת חינוכית ממוסדת ובאופן יומי. הייתי מרוכז באתגרים החדשים שנפתחו בפניי, ולא הבחנתי בשינוי המתחולל אצל אימי. העוזרת שעבדה בביתנו המשיכה להכין את הארוחות ולסדר את הבית, והכול נראה כרגיל, אך אימא המשיכה להעמיס על כתפיה את תחושות האשמה על כך שנטשה את שתי אחיותיה באירופה.

כדי להקל על אימא, מויזס ואני עברנו להתגורר אצל דוד ז'אקו, אחיה של אימא, שגר לא הרחק מאיתנו עם רעייתו אליזה. באותה עת לא היו להם ילדים, ואנחנו קיבלנו מהם חום וטיפול דואג ומסור. בית הספר שבו למדתי היה קרוב לביתנו, והיה ציבורי ונוצרי.

במקבץ תמונות עם מויזס בילדותנו

בשנת 1948, לאחר לידתו של יוסי - אחי הקטן, אבא שכר וילה יפה בשכונה יוקרתית. זו הייתה פאווה בחיים השוטפים שנמשכה כשנה, עד שנוכל להיכנס לדירה החדשה שאבא קנה בשכונה שבה התגוררנו כל השנים.

מוזס ואני עברנו ללמוד בבית ספר נוצרי פרטי, והמשפחה התחילה להתארגן על החיים בהרכב החדש - שני הורים ו-3 ילדים.

באותה שנה אני העברתי את התעניינותי מכדורגל לכדורסל, דבר שהוליד אצלי אהבה גדולה שתפסה אותי חזק וניתבה את חיי, בלי שהתכוונתי, למקומות שייעד לי העולם.

"לאן אתה רץ, ננו?" אבא חזר מבית הכנסת בדיוק כשעמדתי ליד הדלת, בדרך החוצה.

"לשחק כדורסל עם חברים," הושטתי את ידי לדלת.

אך אבא, נגע בכתפי ועצר אותי; "וסיימת כבר את שיעורי הבית?" ניסיתי לחמוק ממנו ולפתוח את הדלת, "אל תדאג, אני אכין אותם אחרי הכדורסל."

אבא הניח לי לצאת, אך ראיתי שהוא כלל לא מרוצה, וידעתי שבזאת לא תם העניין.

ממוריי בבית הספר אבא שמע שלעיתים קרובות אני משחק כדורסל במהלך השיעורים ולא נכנס לכיתה.

"זה לא יכול להמשיך ככה, הנריק," אמר לי לאחר ארוחת הערב, ואני כבר ידעתי כי הוא קורא לי כך רק כשהוא רציני וכועס, "או שתלמד כמו אחיך, או שתצא לעבוד," הוסיף וחבט באגרופו על שולחן האוכל. "איתי. לעבוד איתי," הבהיר.

"אז אני מעדיף לעבוד איתך מאשר ללמוד, ובלבד שאוכל להמשיך להתאמן בכדורסל," לא הייתה לי כל התלבטות.

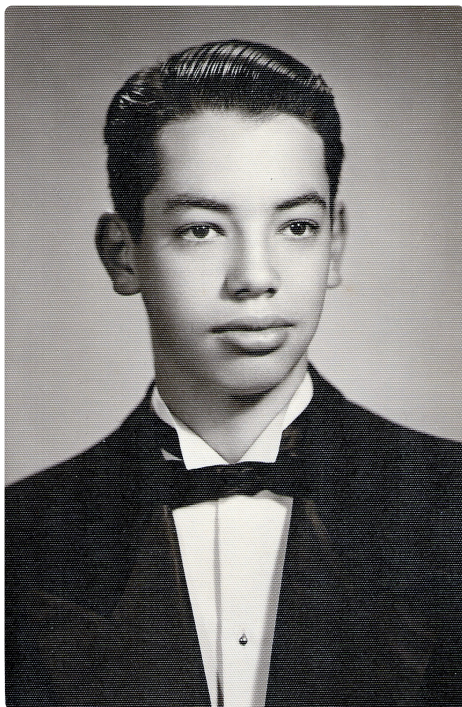
"הנריק," אמרה המורה והצביעה עליי, "אתה עכשיו תצא לשחק בחצר, וחזור לכיתה בתחילת השיעור הבא."

היא ליוותה אותי במבטה עד שיצאתי מהכיתה, ואז אמרה לאלו שנשארו בכיתה להוציא את ה־Novo Testamento (הברית החדשה). "למה היא אמרה לנו לצאת?" שאל אדוארדו. לא היה לנו חשק לשחק, והתיישבנו תחת אחד העצים.

"סנטו, סנטו, סנטו..." (קדוש, קדוש, קדוש), מלמולי תפילה נוצריים הגיעו לאוזניי דרך חלונות הכיתה הפתוחים.

כך, לאורך כל שנות בית הספר, נהניתי משיעור חופשי, בכל פעם שילדי הכיתה התפללו או למדו שיעורי דת. לרוב ישבתי עם הילדים היהודים של הכיתות האחרות; לא שיחקנו כדורגל בקולי קולות, ולא השתוללנו בהנאה מופגנת; לא רצינו למשוך יותר מדי אש. היעדרותנו מהכיתה הספיקה להצביע עלינו כיוצאי דופן - היהודים. הבדלי הדת לא הפריעו לילדי השכונה בכל הנוגע למשחקי הרחוב והחברויות. כולנו, יהודים, נוצרים, ואפילו ערבים מסוריה ולבנון, ביקרנו זה אצל זה, והתרגלנו לראות, להכיר ולכבד את מנהגי הדת של האחרים. כך הכרתי את הפסלים והתמונות של ישו ומריה, שהיו פזורים בבתים לצד קדושים אחרים, ואת מאכלי החגים המסורתיים שלהם.

כולנו אהבנו כדורגל, אהבה שהיא חלק מה־DNA של ילדי ברזיל. עקבנו אחר התוצאות של קבוצת קורינתיאס, מהמוכרות במדינת סאן פאולו, ואשר הייתה אהודה עלינו. שיחקנו ברחוב בכדור עשוי מגרביים. לפעמים היינו מגוונים ומשחקים בגולות, או בתופסת ובעוד משחקי רחוב שונים.

יום סיון הגימנסיה

למוחרת בבוקר העיר אותי מוקדם מהרגיל, "בואנדיה, הנריק, קום בזריזות, יש לנו היום המון עבודה בחנות." לרגע לא הבנתי על מה הוא מדבר, אך אז נזכרתי בשיחתנו מהערב הקודם, ומייד קפצתי על רגליי.

תוך דקות הייתי מוכן וחיכיתי לאבא על יד הדלת עד שסיים את הקפה. נסענו אל החנות של אבא במכוניתו. הוא היה מהראשונים בקהילה היהודית שהחזיק בבעלותו מכונית. אומנם הייתה בכך גאוה מסוימת, אך אבא, בדרכו הצנועה, הזהיר אותנו לא להשוויץ. לקח לי חודש שלם עד שהבנתי שהעבודה בחנות הגדולה של אבי אינה לרוחי, אך לא העזתי להודות בכך.

דוד ז'אקו היה היחיד שבפניו יכולתי לשפוך את ליבי; "אל תדאג, קרידו, אני אדבר עם אביך, ואתה תעבור לעבוד אצלי בחנות." ואכן כך היה. כבר באותו שבוע התחלתי לעבוד כשוליה בחנות הבגדים של דוד ז'אקו. ניקיתי את החנות, קיפלתי בגדים, סידרתי מדפים, ומכרתי ללקוחות. בנוסף לכל אלה, דוד ז'אקו הטיל עליי לנהל את רישומי המכירות של הפריטים שנמכרו ללא רישום, במחברת מיוחדת שהחזקתי אצלי.

הייתי רק בן 11; עבדתי בחנותו של דוד ז'אקו עד השעה חמש בכל יום, עבודה שתמורתה שולם לי שכר מינימום – תגמול שלא היה מקובל לשלם לבני נוער. הרגשתי עשיר, זה היה המון כסף לילד בגילי. בסיום העבודה הייתי חוזר הביתה, אוכל, ויוצא ללימודי ערב, שבהם המשכתי להשתתף כל אותן השנים.

בהמשך, כשהייתי כבן 14, הייתי פעיל בוועד הכיתה והשתתפתי בארגון של מסיבת גמר הגימנסיה.

דירה להשכיר

כשמויזס היה בן 13, ערכו לו ההורים מסיבה מפוארת שהיו בה הרבה מוזמנים, כיבוד משובח, וחתן בר מצווה אלגנטי ונרגש. כמה חודשים לאחר אותה בר מצווה, כמעט ללא התראה, חלה נפילה בעסקיו של אבא.

חזרתי הביתה מהעבודה בחנות של הדוד ז'אקו; זה היה יום חלוקת השכר, ואני מיהרתי לחדרי, הכנסתי את השטרות שקיבלתי מהדוד לקופסת שוקולד ישנה ממתכת ששימשה לי כקופה, והטמנתי אותה בחזרה בתחתית ארון הבגדים. לקחתי את התיק והתכוונתי לצאת במהירות ללימודי הערב. בזווית העין ראיתי מראה יוצא דופן לשעה זו; אבא ישב ליד השולחן במטבח כשהוא שקוע בכמה מסמכים.

"למה אתה לא בחנות?" שאלתי כשידי כבר על ידית הדלת.

אבא הרים את עיניו, "החנות סגורה, ננו", ענה בקול שקט.

"מה קרה? המפתח הלך לאיבוד?" שאלתי בתום לב...

"הלוואי..." חייך אבא. הוא הביט באימא שהאכילה את יוסי, "הוא כבר ילד גדול, אפשר לספר לו..." המשיך וסימן לי להתיישב לידו. הוא סיפר לי שעשה איזו עסקה לא מוצלחת, שגרמה לו הפסד כספי משמעותי. הוא נאלץ לקחת הלוואה לשלם את החוב, ומכאן הדברים נפלו כמו דומינו.

"אל תדאג..." אמר לי, ונראה שגם לעצמו, "אני אצא מזה. אבל בינתיים זה יקר מדי להחזיק חנות כל כך גדולה, אז מכרתי את כל המלאי."

"וממה נחיה?" שאלתי בדאגה.

בטקס סיום הגימנסיה

"זה בדיוק מה שאני בודק," אמר, "ושלף את אחד המסמכים מתחתית הערמה. על המסמך היה שרטוט גדול מסובך, מלא קווים וסימנים. "אני מתכוון להתחיל לבנות ולמכור דירות... אהיה קבלן דיור," אמר וקיפל את התוכנית.

ואכן, לאבא הייתה יכולת טובה לזהות הזדמנויות; אלה היו שנים של התפתחות דרמטית בפעילות התעשייה והמסחר בסאן פאולו והיא משכה אליה עובדים ומשפחות כפריות ומערים אחרות; תהליך העיור היה מואץ, ונוצר צורך דחוף לבנות מגורים עממיים וזולים למאות האלפים.

אבא מימש את כוונותיו, והחל לבנות בתים שכאלה שהתשלום עליהם נפרש ל-10 שנים.

אבא הצליח לצאת מהמשבר בתוך כשנה, הוא סיים לשלם את כל החובות, דבר אשר שחרר מועקה כבדה מליבו, שכן לא יכול היה לשאת את המחשבה שהוא חייב כסף לאחרים. מרגע שהעול הוסר ממנו הוא פרח וחזר להצליח בעסקיו.

בחנוכה 1950 התכנסנו אצל מכרים להדלקת נרות. המבוגרים בירכו, הנרות הצבעוניים הודלקו, והילדים זללו Sonhos – סופגניות ברזילאיות מתוקות. בדרך הביתה ראינו ברחובות סאן פאולו את הסוחרים מקשטים את חלונות הראווה לקראת חג המולד; מויזס מיהר מלפנים, אימא ויוסי השתרכו מאחור, ואבא ואני הלכנו בנחת ודיברנו; "דיברתי עם המורה משה," אמר אבא, "בקרב תתחיל ללמוד אצלו את הפרשה שתקרא כבר המצווה בעוד כמה חודשים, ותתרגל אצלו להניח תפילין," אמר וטפח על כתפי.

"ברוך השם, יש לנו פרנסה טובה ואמצעים..." אמר בגאווה, "נעשה לך בר מצווה מפוארת כמו לאחריך."

הכרתי את המורה משה, שהיה צריך לבוא אלינו הביתה ללמד אותי, אך דווקא המחשבה על מסיבת הבר מצווה עוררה בי מחשבות. "במקום לבזבז את הכסף על מסיבה גדולה..." אמרתי לאבי, "אני מעדיף שתיתן לי מתנה."

אבא האט את הליכתו, "אתה רוצה להגיד שאתה מוותר על בר מצווה?" שאל בהפתעה. הנהנתי בראשי, "ואיזו מתנה אתה רוצה במקום זה?"

"מגרש. אבא נעצר, "מגרש?"

"כן, אדמה שאוכל לבנות עליה בית," הסברתי במלוא הרצינות, "כבר חסכתי הרבה כסף מהעבודה בחנות."

הסברתי לאבא שהקשבתי לו ולדוד ז'אקו, והבנתי שקניית נדל"ן היא השקעה טובה לעתיד, "אני רוצה להבטיח את העתיד שלי כבר מעכשיו."

אבא הצטער על המסיבה שלא תתקיים, ועל ההזדמנות להפגין את נדיבותו מול חבריו ומכריו, אך הוא היה מאוד גאה בי על ההחלטה. כמה חודשים מאוחר יותר עליתי לתורה בבית הכנסת שליד ביתנו, בטקס דתי צנוע. יומיים אחר כך הלכתי עם אבא לבחור מגרש שעליו ייעדתי לבנות שני בתים קטנים.

קצב הבנייה התקדם בהתאם ליכולתי לממן את העלויות. לא רצייתי לקחת הלוואות; הקפדתי להשאיר לעצמי כסף בצד, ולא ויתרתי על בילויים. לא מיהרתי לשום מקום, וניהלתי את התקדמות הבנייה במתינות.

הייתי כבן 17 כשבניית הבתים הושלמה. הם הושכרו והתחילו להניב לי הכנסה חודשית נאה. מצאתי את עצמי נער בגיל גימנסיה, עצמאי כלכלית, ובעל נכסים.

פיבוט

הייתי נער עסוק מאוד, למדתי לימודי ערב, והתאמנתי בכדורסל; בגיל 10 הצטרפתי לתנועת הנוער הציונית "דרור" שם עברתי את כל המסלול שעובר חניך; צופה, סולל, בונה ומדריך. עד גיל 12 זה היה במוקד חיי, וחזר להיות שוב בגיל 18.

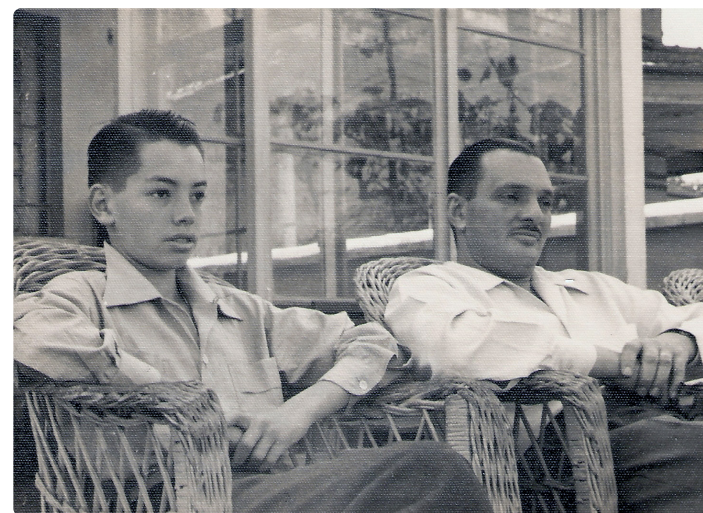
מוקדי העניין שבחיי השתנו בהתאם לגיל; הכדורסל נכנס לחיי כמו התקפה מתפרצת - מהיר, עוצמתי וממוקד מטרות. ההתנגשות הראשונה של הכדורסל הייתה עם הלימודים, והיא הוכרעה לטובת הכדור.

אימוני הכדורסל נערכו לאורך כל השנה, והפעולות בתנועה התקיימו בעיקר בשישי, בשבת ובחופשים, כך שרוב השנה שילבתי אותם בהצלחה. אך כשהייתי בגיל 17, בחופש הגדול, הצטלבו הפעילויות, ובתנועה דרשו ממני להתמקד בפעילות על חשבון הכדורסל.

גם בשלב זה גבר הכדורסל על כל דבר אחר; התאמנתי במועדון כדורסל שכונתי ששכן בקרבת הנהר Tietê העובר בסאן פאולו. גבהתי מהר, ובגיל צעיר כבר הגעתי ל-1.86 מטר - השחקן הכי גבוה בקבוצה; שיחקתי בתפקיד הפיבוט (שחקן ציר, סנטר). לא הייתי מלך הסלים, קלעתי היטב אך תרומתי העיקרית הייתה בהגנה; קטפתי הרבה ריבאונדים, וביצעתי חסימות. הייתי בנבחרת הנוער של העיר סאן פאולו.

בשנת 1955 הגעתי לשיא הקריירה כשקבוצתי זכתה באליפות סאן פאולו. בסוף אותה שנה חלק משחקני ההרכב עלו לקבוצת הבוגרים של המועדון, וגם אני.

ב-1958 סיימתי את השנים שלי בכדורסל כחובב, מתוכן שלוש בקבוצה סדירה, והתמסרתי לתנועה. באותה שנה גם עזבתי את עבודתי אצל הדוד ז'אקו.

עם הדוד ז'אקו

מחנה קיץ

כל האנרגיות שהתפנו לי מהכדורסל לא התפזרו באוויר. הייתי צעיר נמרץ, וכעת, כשהיה לי זמן פנוי, חזרתי להפנות אותו לפעילות בתנועת "דרור", שבזמן הזה נקראה "איחוד הנוער והקיבוצים". הפכתי להיות פעיל ולקחתי על עצמי תפקידים משמעותיים; גביתי דמי חבר האיחוד (Amigos do Ichud) מהקהילה היהודית, הייתי אחראי לעיצובים גרפיים, להדפסתם של עלוני מידע ועבודות דפוס בבית הדפוס של סניף סאן פאולו עבור התנועה, וגם לארגונים ציוניים שונים.

בחדש ינואר 1957 נערך בריו מחנה הקיץ של התנועה של כל ברזיל. לאחר שנתיים שנעדרתי ממחנות התנועה, קיבלתי בקלות את ההחלטה לצאת למחנה. לא יכולתי לדעת כי השהות במחנה עומדת לשנות את חיי.

ביום הראשון של המחנה הסתובבתי בין בני הנוער שהגיעו מרחבי המדינה, ועזרתי להם להתמצא במחנה. בטיול בריו דה ז'נרו פגשתי קבוצה שהגיעה מקוריטיבה. התעכבתי שם מעט, לאחר שהתפתחה שיחה עם כמה מהחברים.

למוחרת, לאחר ארוחת הבוקר, נסענו לטיול שהתחיל בתצפית מאחת המצודות באזור, והמשיך למסלול הליכה לאורך אחד האגמים. במהלך הנסיעה באוטובוס, ראיתי התקהלות מבוהלות של כמה בנות סביב אחד המושבים. התקרבתי, וראיתי שאחת הנערות שעונה לאחר, עיניה עצומות והיא התעלפה. הבנות שהתקהלו סביבה, נופפו בכפות ידיהן מול פניה.

"עדיף שתפזרו את ההתקהלות ותיתנו לה קצת אוויר," אמרתי לבנות, והן חזרו למושביהן. האוטובוס טיפס במעלה הגבעה אל התצפית; פתחתי את החלון, וגל של אוויר צח וקריר נכנס פנימה. הנערה נשמה

עם חבריי מקבוצת הכדורסל

תמונת ניצחון לאחר הזכייה באליפות סאן פאולו (1955)

דינה צעירה ממני ב־3 שנים, אך ביקור זה הבהיר לי שהיא האישה המתאימה לי, ואיתה ארצה לחלוק את חיי. ברוח התנועה והערכים הציוניים שנשמעו בי יותר ויותר, ראיתי בעיני רוחי את דינה ואותי עולים יחד לישראל, מקימים בית ועוזרים ליישב את הארץ. חזרתי מהכנס כשאני חדור אמונה בכיוון זה של חיי; החלטתי להפסיק את לימודי הערב, לא להמשיך לכיתה י"ב ולוותר על בחינות הבגרות. את כל המרץ שלי הקדשתי לחיזוק החזון הציוני שלי. לפי החלטות התנועה השתלכתי בה באופן מלא והייתי חלק אינטגרלי ממנה.

כמה חודשים לאחר מכן יצאתי להכשרה חקלאית בחווה של "הפועל הציוני" בז'ונדיאי, שם הוכשרתי להיות רפתן ונהג משאית. מאחר שבאותה עת לא הייתה לי היכולת הכספית הנדרשת, שילם אחי מויזס על שיעורי הנהיגה שלי. שבועות אחדים לאחר מכן גם לקחתי על עצמי את תפקיד הגזבר של ההכשרה.

בהקלה, ופקחה את עיניה, "תודה לך. אני לא יודעת מה קרה לי, פתאום הרגשתי סחרחורת וחשבתי שאני עומדת להתעלף," סיפרה. נתתי לה מים מהמימייה, והיא לגמה, הרטיבה את כף ידה וניגבה את המצח.

לנערה קראו דינה, והיא הייתה עדיין קצת נסערת, ואני נשארתי לשבת לידה ולדבר עימה. סיפרתי סיפורים משעשעים שעודדו אותה, וכך נשארתי לשבת לצידה בהמשך הנסיעה, וטיילתי לצידה עד שחזרנו למחנה.

עד שהסתיים המחנה העמיקה הידידות בין דינה וביני. ישבנו לדבר זה עם זה מתי שהיה אפשר, ואכלנו ביחד חלק מהארוחות. כולם הצטערו שהמחנה הסתיים, "נשמור על קשר", אמרתי לדינה ונתתי לה פתק שעליו כתבתי את כתובתי. דינה לקחה ממני את העיפרון ורשמה אף היא את כתובתה. "תכתוב אליי", חייכה, והעמיסה את תרמילה על כתפה.

החניכים התפזרו לערי מגוריהם, והמחנה התרוקן. "בפסח אני מגיעה להתארח אצל מטילדה," בשרה לי באחד המכתבים. מטילדה הייתה חברה מסאן פאולו שהכירה במחנה. כשהגיעה, הצטרפה למטילדה לפעולות של התנועה, ואני הייתי פוגש שם את שתיהן, ובסיום הפעולה, מלווה אותן הביתה. כך צברנו זמן משותף נוסף, שהעשיר את החברות שלנו בממד נוסף – עירוני. אחרי פסח דינה חזרה הביתה, ואנחנו המשכנו לשמור על קשר של מכתבים.

שנה לאחר מכן, ביולי 1958 השתתפתי בכנס ארצי של תנועת "דרור" שנערך בקוריטיבה. זו הייתה הזדמנות נהדרת לפגוש שוב את דינה ולחזק את הקשר. דינה הזמינה אותי לבקר בביתה, שם הכרתי את הוריה.

משפחת אידלסון

ההיכרות המעמיקה עם דינה ועם הוריה – מרים וישראל אידלסון, חשפה בפניי את השתלשלות סיפורם המשפחתי.

אביה, ישראל אידלסון, נולד בוורשה ב־1904; והיה הילד ה־11 מתוך 12 במשפחה.

בסדר העולמי החדש שנוצר לאחר מלחמת העולם הראשונה, ובעקבות ההחלטות שהתקבלו ב"הסכם ורסאי", השתחררה פולין משלטון רוסיה וקיבלה את עצמאותה. בשנים אלה החל מאבק עם רוסיה לקביעת הגבול ביניהן, מאבק שהתדרדר למלחמה (המלחמה הפולנית־סובייטית, 1919–1921).

במהלכה ולאחריה המשיך הצבא הפולני בגיוס מסיבי של צעירים לצבא. ישראל שהיה כבר בן 18 החליט לחמוק מגיוס זה, ובתחילת שנות ה־20 בדרך לא דרך, עזב את פולין, חצה את מרכז אירופה, והפליג מנמל מרסיי לישראל.

יחד עימו הגיע בנו של אחיו הגדול – משה אידלסון, (אביו של "ברן" – אלוף אברהם אֶדן) שהיה בגילו של ישראל. ישראל היה נע ונד בהתאם לצורכי העבודה והפרנסה; בין היתר עבד בבניית התפאורה של תיאטרון הבימה.

האחים למשפחת אידלסון התפזרו בעולם; כמה עלו לישראל והיו בין מקימי בני ברק, אחרים היגרו לאמריקה, ואחת האחיות היגרה לברזיל. יתר האחים שנשארו בפולין לא שרדו את מלחמת העולם. לאחר שעשה כמה שנים בישראל, נענה ישראל להצעת אחותו להצטרף אליה; כשהיה כבן 25 עבר לברזיל. יחד איתו היגרו לברזיל רבקה אחותו ובעלה מוריס שיאה, החבר הכי טוב שלו.

דינה ואני בתקופה בה הכרנו (1959)

"לא ידעתי שזה עולה כסף, ואין לי פה את הסכום הזה", אמרה בהפתעה.

"אז נרשום כאילו היא נולדה היום," פסק הפקיד, והטביע בכוח את החותמת הנוטריונית על תעודת הלידה.

כך ברגע אחד, הפכה דינה צעירה בחודש, כשהרישום המשובש - 22 בפברואר 1941, מלווה אותה כל חייה. ב 15 יולי 1948 נולדה סיבלה - האחות הקטנה.

הוריה של דינה, ישראל ומניה אידלסון, בצעירותם

אימה של דינה - מרים (מניה), נולדה בבסרביה בשנת 1911; הבכורה מחמשת ילדיהם של אברהם ורוזה (רייזל) שנירמן. אחד הדודים - מיגל שנירמן, שגר בברזיל וידע על תנאי המחיה הקשים בבסרביה, הזמין אותם לבוא לברזיל. כל המשפחה, ההורים וחמשת ילדיהם הגיעו באונייה.

מרים הייתה מסורה מאוד למשפחתה, ובפרט לאחיה הקטנים - התאומים פני ואייזיק. במשפחה זכרו וסיפרו כיצד כשהייתה בגימנסיה הייתה יושבת ללמוד בבית, ובזמן מטפלת בתאומים, כשעל ברכ אחת פני, ואייזיק על השנייה.

כולם הכירו את כולם בקהילה היהודית הקטנה של קוריטיבה; ולא חלף זמן רב עד שנולד שידוך חדש בין המהגרים החדשים; ישראל שהיה כבן 25, ומרים בת ה-18.

ביחד עם מוריץ (מאוריצי) חברו מפולין, שהפך לגיסו, פתח ישראל חנות לתפירת בגדים לגברים, שהתמחתה במכנסיים וחליפות. הם התפרנסו יפה והתפתחו, ובשלב כלשהו התחילו לקנות קרקעות ובתים ולסחור בהם.

בשנת 1935 נולד מרקוס, בנם הבכור של ישראל ומרים אידלסון. בגיל ארבע גילו אצלו מוגבלות שכלית, דבר שהפך אותו תלוי מאוד באימו.

ב-22 בינואר 1941, נולדה דינה, בתם האמצעית.

זמן מה לאחר הלידה אמרה מרים לבעלה שכבר צריך לרשום את התינוקת ברישום האוכלוסין.

"אני זוכר, אבל לא היה לי רגע פנאי מהעבודה."

חלפו עוד כמה שבועות, עד שהחליטה ללכת בעצמה ללשכה העירונית וביקשה לרשום את דינה. היא הסבירה לפקיד שהתינוקת כבר בת חודש, והוא נאנח ואמר לה שרישום רטרואקטיבי יעלה לה כסף.

פמיניזם

בליבה של מרים פעם ניצוץ פמיניסטי, הרבה לפני שהעניין הפך לאידיאולוגיה בעלת שם מוגדר ואג'נדה ברורה, והרחק מהמקום שבו הפך לתנועה עולמית.

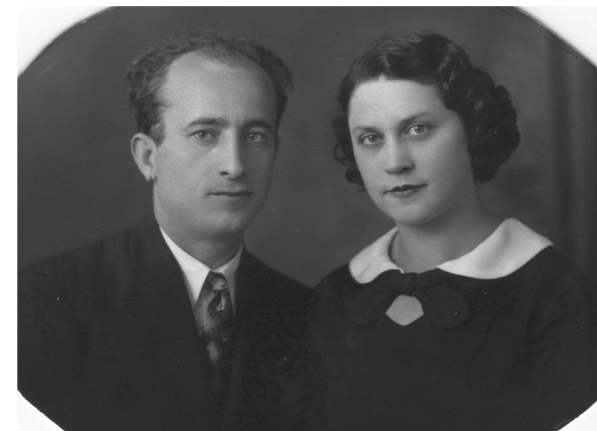
"את צריכה לדאוג שתהיה לך קריירה משל עצמך..." חזרה ואמרה לדינה בכל מיני הזדמנויות, "כדי שלא תהיי תלויה בבעל, ושאלך אחד לא יוכל להגיד לך שהכול בזכות בעלך."

היא הייתה אישה סקרנית שאהבה לקרוא ספרים, והייתה רחבת אופקים ובעלת ידע כללי רב, שדרבן אותה לנהל שיחות אינטלקטואליות בתחומים רבים.

נראה כי מה שמנע ממנה לפרוץ אל החיים, היה בעיקר התלות הרצופה של מרקוס, בנה הבכור, בה. המחויבות לצרכיו היום יומיים כבלה אותה לבית.

דינה הייתה ילדה פעילה מאוד, ובנוסף לבית ולחוגים, היא נהנתה במקומות אחרים שבהם חשה בבית; הקרוב מכולם - אצל הדודה רבקה. מלבד ביקורים רגילים, בכל פעם שהיו לה מריבות עם אימה, היא הייתה פותחת את המזוודה הקטנה שלה, מכניסה לתוכה כמה בגדים ובובה, ומבקשת שמישהו ייקח אותה אל הבית של רבקה, הדודה שתמיד פתחה בפניה את הלב והאוזן.

אני מאמין שבאמצעות דינה הגשימה אימה חלק מהשאיפות הבלתי ממומשות שלה; במשך שנים למדה דינה לנגן בפסנתר, והקדישה לכך שעות רבות. היא סיימה בהצלחה את הלימודים בקונסרבטוריון המקומי, אך הסתייגה מגנינה בקונצרטים, ונהנתה לנגן לעצמה.

הוריה של דינה בתמונה מאמצע החיים

החתונה של ישראל ומניה

בקוריטיבה פעלה תזמורת ולצידה מקהלה שדינה אהבה להשתתף בה ולשיר.

"היית צריכה להיות קתולית," נהג לומר לה מריו גאראן, המנצח של המקהלה שהיה ממוצא איטלקי, "ככה היית יכולה לשיר בכנסייה." דינה נשאה פניה מעלה, "לאלוהים יש שם את כל הצבעים," ענתה לו בחיוך, "וכדי לשיר לאלוהים, אני לא צריכה להיות נוצרייה..." בבית הספר דינה הייתה תלמידה מצוינת וחרוצה, שהצטיינה בכל המקצועות, ובמיוחד במתמטיקה.

מקום אחר שהשאיר בה זיכרונות ילדות יפים, הוא ה-Chacara, חווה חקלאית שהייתה בבעלות אביה מחוץ לקוריטיבה. כל ביקור בחווה היה הרפתקה; בנוסף לדינה ואחותה הקטנה סיבלה, היו מגיעים גם בני הדודים, ודינה, הבוגרת מכולם, הייתה לוקחת אותם לטייל בהרים ובחורשות שסביב החווה.

גם בתוך החווה היה שפע של מוקדי עניין; בין כל חיות המשק שהיו שם, בלטו זוג סוסים וצמד פרות, ולהקת עופות - כל אחד מהם ותרומתו לחווה, בין אם בעבודה ובין אם בתוצרת. בשטחים הפתוחים של החווה היו כמה גידולים חקלאיים; כרם מטופח שבו גידלו ענבים להכנת יין, שדה תירס קטן, וערוגות שבהן גדלו ירקות שונים ששימשו למאכל.

* * *

תנועת "דרור" בקוריטיבה פעלה בימיה הראשונים בבית של בת דודתה שרה. זה קירב את דינה לתנועה. היא לא כל כך הסתדרה עם הבנות היהודיות מהקהילה. הן דיברו רק על בגדים, איפור ובנים, כך שהחליטה להצטרף לתנועה.

תנועת "דרור" עסקה בדברים שעניינו אותה, דיונים על ספרות טובה, ותפיסות עולם; ציונות, סוציאליזם ופמיניזם. דינה התחילה ללכת לפעולות הקבועות של התנועה, ולפעילויות נוספות, כמו טיולים, מחנות, כנסים ועזרה בקהילה. באופן טבעי, המשיכה להדרכה בתנועה, ובסיום התיכון יצאה להכשרה בעיר ז'ונדיאי - הכנה לקראת עלייה לישראל. לאחר ההיכרות במחנה הקיץ, המסלולים האינדיבידואליים של דינה ושלי החלו להתקרב, ועמדו להצטלב זה עם זה.

חתונה

ההחלטה להתחתן התקבלה בטבעיות ובמשותף. הוריי הזמינו את הוריה לסעודת אירוסין בסאן פאולו, ולהכיר את המחותנים לעתיד. שמחנו להיווכח שנוצרה ביניהם כימיה טובה.

הוריה של דינה עמדו להפליג לביקור ארוך בישראל, אך ברגע האחרון התחרטה אימה, ודינה יצאה במקומה והצטרפה לאביה לביקור בישראל.

יותר מהזמן שעשו בארץ, הם עשו על הים, שכן ההפלגה בין קוריטיבה לחיפה נמשכה באותן שנים, שלהי שנות ה־60, כ־40 יום לכל כיוון מנמל סנטוס בסאן פאולו לנמל חיפה בישראל.

התנדבתי להסיע את דינה ואביה לנמל סנטוס, נסיעה הנמשכת כ־5 שעות. במהלך הדרך לסנטוס ישנם כמה קטעים של ירידות. באחת הירידות, לקראת עיקול הכביש, רציתי להאט את המכונית - ג'יפ לאנדר רובר, אך הלחיצה על דוושת הבלם הפילה אותו לרצפת המכונית ללא שום תגובה מצד המכונית. הורדתי את הרגל מהגז, ועברתי את העיקול בשלום. כעת הירידה הייתה מתונה קצת יותר, אבל המכונית המשיכה לצבור תאוצה. ניסיתי לפמפם על דוושת הברקס בתקווה להחזיר אותה לחיים, אבל הדבר היה לשווא.

"הכול בסדר, הנריק?" שאל אביה של דינה.

"זה הברקסים," ניסיתי להישמע רגוע, "הם לא מגיבים לי אבל

יהיה בסדר."

הסתכלתי לצדדים; מימין צלע ההר שמפסגתו ירדנו, ומשמאל, מעבר לנתיב הנגדי, תהום עמוקה. חושיי נדרכו; מאחור, בתא המטען,

שמעתי את המזוודות זזות ומשקשקות, ונדמה היה לי שאני שומע את נשימתה של דינה.

התחלתי להוריד הילוכים, הדרך היחידה שאפשר היה לבלום את תאוצת המכונית ללא ברקסים. המכונית הגיבה, וסוף סוף, לאחר שניות שנראו כמו נצח, ראיתי את מד הקילומטרים יורד מ-70 ל-55 קמ"ש. קול המאמץ של המנוע נשמע היטב בתוך המכונית, אך זו הייתה רק ההתחלה. כשהורדתי להילוך שני, חשתי האטה נוספת, והמהירות ירדה ל-30 קמ"ש. בתוואי הדרך זו הייתה מהירות שאפשר להתנהל בה, אך לא הייתה לי כוונה להסתכן ולהמשיך לנסוע כך עד סנטוס. הירידה התמתנה וכעת נסענו בקטע כביש שהיה כמעט ישר. הייתי צריך להפעיל כוח רב כדי להוריד להילוך ראשון, שהשתלב בקול חריקה. המכונית האטה עד כמעט לכדי עצירה. הרשיתי לעצמי להוריד יד אחת מההגה ולנגב בשרוולה את הזיעה מהמצח. שמעתי גם את אביה של דינה נושם בהקלה. בצד הדרך, מימין, התגלה מרחב אדמה פתוח, ואני הפנתי את המכונית לשם, המכונית המשיכה להאט על החול, עד שנעצרה באיזו תלולית.

מצאנו את עצמנו עומדים באמצע דרך הררית, על שפת הכביש, כשלצידנו שתי מזוודות גדולות. משאית עצרה לידנו; "נתקעתם, הא?" הנהג הצביע על מכונית התקועה. הוא הציע לעזור לנו, ובאמת הצליח לתקן את הנזילה של שמן הבלמים. "תדעו לכם, נולדתם מחדש", אמר כשסיים.

עליתי לאונייה עם דינה וישראל והפלגתי איתם עד נמל ריו. אבא שלי החזיר את הג'יפ לסאו פאולו.

במהלך הביקור בישראל התגלו לעיניה של דינה פנים רבות של הארץ ואנשיה; היא הכירה קרובי משפחה של אבא משני הצדדים; ילדיהם של בני הדודים ממשפחות פזמון, דרורי, גורדון, אדן ועוד.

ההיכרות מקרוב לימדה אותה ש"קיבוץ" אינו צורת התיישבות אחידה; היא ביקרה ברמת יוחנן שם עברו הכשרה חלק מבני הגרעין שלה שהקדימו לעלות.

החברים, שהיו מיועדים להתיישב בקיבוץ ארז, לא מצאו שפה משותפת עם הצברים הצעירים, מקימי המקום, והם הועברו לקיבוץ ברור חיל.

בביקורה בקיבוץ, התרשמה שהקיבוץ עני מאוד, והחברים חיים בתנאים ירודים.

את הרשמים שספגה פירטה בפניי בכמה מכתבים ששלחה מהארץ. לאחר כשלושה חודשים הפליגו חזרה לברזיל. בדרך עצרו בנמל נאפולי, טיילו בעיר היפהפייה, ומשם, ברכבת, נסעו לוונציה וגנואה בצפון איטליה.

בתחילת דצמבר 1959 דינה ואביה חזרו לנמל סנטוס בברזיל. מייד עם חזרתה, התחלנו את ההכנות לחתונה, שאותה מלכתחילה קבענו שתתקיים ב-20 בפברואר 1960.

"היא יותר מדי מהודרת", לחשה דינה לאימה שאיתה הלכה לבחור את שמלת הכלה.

היינו "נוער תנועה", דינה בת 19 ואני בן 22, ויכולנו להסתפק בחתונה מינימליסטית ללא כל הגינונים המקובלים, אך ההורים שלה ושלי התעקשו שהחתונה תהיה מרשימה. בסופו של דבר דינה לבשה שמלה לבנה יפהפייה, ואני – חליפה אלגנטית.

בית הכנסת היה בשיפוצים באותה תקופה, ולכן מסיבת החתונה נערכה באולם בית הספר היהודי בקוריטיבה.

מרבית האורחים היו מהצד של דינה, כיוון שהחתונה נערכה בעיר מגוריה. המרחק מסאן פאולו הקשה על רבים מקרובי להגיע, אך כך או כך, החגיגה הייתה שמחה מאוד; רב וחזן מהקהילה היהודית

הובילו את טקס החופה והקידושין ולאחר מכן הוגשה לאורחים ארוחת ערב עשירה ומכובדת.

ערכנו גם טקס אזרחי בבית הוריה של דינה, לפני שנסענו לחופה ולחגיגה.

לאחר החתונה נכנסנו לגור בדירה שהייתה 2 קומות מעל דירת הוריה של דינה, בבניין שהיה בבעלות אביה, ושם התחלנו את מסע החיים המשותף.

דינה ואני ביום חתונתנו

עם המשפחות והחברים בחתונתנו

דינה בירח הדבש שלנו בקמבוריו (Camboriú)

שנים פוריות

מהר למדי הפכנו להיות הורים; בדצמבר 1960, כעשרה חודשים לאחר החתונה נולד בננו הבכור - אברי (אברהם) קושניר.

כוונתנו הייתה לעלות לישראל מייד לאחר שאסיים את לימודי הכלכלה באוניברסיטה הפדרלית של פרנה, אך עוד לפני שהגיע המועד, ביולי 1962, נולדה רוגית - בתנו השנייה, צעירה בכשנה וחצי מאחיה. הטיפול בשני הפעוטות תפס את רוב זמנה של דינה, שגם לימדה שיעורים פרטיים במתמטיקה ופסנתר בשעה שאני עובד ולומד. כמו כן, נדרשה עזרה מאימה של דינה.

לעת עתה דחינו את תוכנית העלייה.

זו הייתה נקודת זמן משמעותית עבור דינה, שהחליטה לנצל את חלון הזמן שנפתח כדי להתחיל ללמוד. היא נרשמה ללימודי כלכלה במסלול ערב מקביל לשלי, ובזמן שעשתה את השנה הראשונה, אני הייתי בשנת הלימודים הרביעית - האחרונה של התואר. לאורך כל תקופת לימודיה דינה השיגה ציונים גבוהים מאוד שזיכו אותה בציון לשבח.

לאחר שסיימתי את לימודיי ב־1964, הביאה שנת 1965 אירועים משמעותיים בחיי; התחלתי ללמד כמרצה למיקרו־כלכלה באותו מוסד אקדמי בו למדתי בפרנה, אשר בו למדה גם דינה. לא הזדמן לי להיות המורה שלה, אך גם בלעדיי היא המשיכה להצטיין. במאי 1965, בעיצומה של שנת לימודיה השלישית, ילדה דינה את ילדנו השלישי יוסי (יוסף) קושניר.

משפחתנו בהרכבה המלא

דינה סיימה את הלימודים בהצטיינות, והתחילה מייד לעבוד כמרצה ואסיסטנטית של אחד הפרופסורים באוניברסיטה של קוריטיבה. העבודה באקדמיה התאימה לה מאוד, והיא אהבה את השילוב בין העבודה עם הסגל לעבודה מול סטודנטים, ובפרט שהתקיימה בשעות הערב.

כך עבדה כשנתיים, עד שהפסיקה ללמד לאחר לידתה בספטמבר 1968 של מעינה – הרביעית והצעירה מבין ילדינו. היה לנו ברור שהיא עוד תשוב להוראה.

אברי העניק לנו את הדרך הקלה ללמוד להיות הורים; הוא היה ילד טוב, חמוד וחכם. מגיל צעיר מאוד כבר ידע לקרוא. הוא היה ילד סקרן מאוד, וגילה עניין בתחומים רבים ומגוונים. כשהיה בן חמש רשמנו אותו לבית ספר פרטי ללימוד אנגלית. לשם היה נוסע לבד באוטובוס, לא לפני שעקבתי אחריו במכונית בפעמים הראשונות, ווידאתי שהוא עולה על האוטובוס הנכון, יורד בתחנה הנכונה ומגיע לבית הספר בשלום.

אברי היתווה את הדרך גם לאחיו; הם הסתדרו היטב אחד עם השני, השקיעו בלימודים בילדותם, וביתר שאת בבגרותם.

הבילויים המשפחתיים התרכזו בסופי השבוע ובחופשות; יצאנו לטייל איתם בסביבת קוריטיבה, ולעיתים למקומות רחוקים יותר. אך הבילויים המגבשים והאהובים ביותר היו בחופשות בשפת הים; בחוף מטיניוס ((Matinhos בפרנה, או חוף סנטוס בסאן פאולו. שכרנו שם בית לשבוע או יותר, בילינו שעות על החוף, ובאווירה מגבשת בבית עצמו. לעיתים הצטרפו אלינו חברים ומשפחותיהם, ואז הייתה השמחה כפולה ומכופלת.

עם דינה בטקס סיום לימודיה (1967)

עם אברי ורונית

כלכלה ומסחר

בשנת 1966 קיבלתי משרה נוספת כמרצה לכלכלה במדינת סנטה קטרינה. למעשה בכך התקבע על ראשי כובע המרצה - בהסמכתי ככלכלן בברזיל, אבל לא הייתי לי כוונה להסתפק בנוחות של חיי האקדמיה. כמורה, התחדדה בעיניי חשיבות הצורך להמשיך ללמוד. בשנת 1967 עברתי 2 קורסים יוקרתיים שהיו חשובים מאוד להתפתחותי המקצועית; קורס לניהול וניתוח של פרויקטים תעשייתיים בקוריטיבה מטעם האו"ם (CEPAL), וקורס בשיווק וניתוחי פרויקטים כלכליים ב-FGV בריו דה ז'נרו מטעם הבנק הבינלאומי BID.

עוד בהיותי סטודנט עבדתי עם ישראל אידלסון, אביה של דינה, בשיפוץ וניהול של נכסים שהיו בבעלותו. התמורה ששולמה לי הייתה נמוכה ולא סדירה.

הקדשתי מחשבה רבה כיצד להתפרנס כעצמאי לצד הלימודים, ונזכרתי בניסיון שרכשתי בצעירותי כשעבדתי בחנות הבגדים של הרוד ז'אקו.

ערכתי סקר שוק שבעקבותיו פתחתי חנות לבגדי גברים במבנה ששכרתי במרכז העיר. הבגדים שמכרתי בחנות היו איכותיים וברמה גבוהה, וכללו גם מותגים ברזילאיים מוכרים ומוכילים.

מיקומה המרכזי של החנות, ופרסום שעשיתי בטלוויזיה המקומית, משכו לחנות קונים רבים, עוברי אורח מזדמנים ותושבים מקוריטיבה - עיר שחיו בה תושבים מבוססים כלכלית, רבים מהם יוצאי אירופה. אחרים שפקדו את החנות היו סטודנטים חברים מהלימודים, שהיו יכולים לקבל אצלי את האפשרות לקנות בתשלומים.

אני עם אברי ורונית בחוף הים

דינה עם הילדים בחוף הים

עם חברי ריינהולד סטפניס וכנות זוגנו

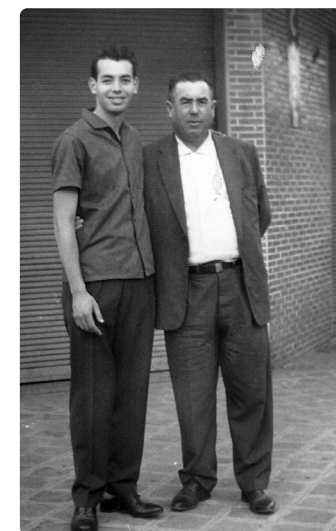
קבלת התואר מדיקן הפקולטה לכלכלה

אחד מחבריי הטובים בלימודים - קלודומיר פדיליה, היה קולונל בחיל האוויר הברזילאי, בחור כריזמטי ומוביל דעה. הוא הביא לחנותי רבים ממכריו מחיל האוויר - שהיו פלח שוק איכותי ורווחי. ההצלחה דרבנה אותי לפתוח חנות הלבשה נוספת בנכס מסחרי ששכרתי מאביה של דינה.

בהמשך, חבר ילדות הציע לי להצטרף אליו כשותף להקמת בית חרושת לייצור מזרנים אורתופדיים. החבר הביא את הידע המקצועי, ואני את המקום - בחלל בו שכנה החנות הראשונה שלי, ואת יכולת השיווק, וכך ניהלנו במשך כמה שנים מפעל למזרנים. העסקים האלה זכו להצלחה רבה; הם פרנסו היטב את משפחותינו, והיוו את הבסיס הכלכלי שלנו לעתיד.

בלבוש הרשמי לטקס הסיום של לימודי כלכלה (1965)

אבא ואני

מהפכה

ב־31 במרץ 1964 נפל דבר בברזיל; לאחר תקופה ארוכה של חוסר יציבות פנימית ותסיסה חברתית תפס הצבא את השלטון, שהתאפיין מעתה בהפרת זכויות אדם, בצנזורה תקשורתית ובדיכוי פוליטי שכלל מעצרי שווא, העלמה והגליה של מתנגדי השלטון הצבאי. בקרב הסטודנטים הייתה התנגדות לשלטונות, הם היו תחת עינם הפקוחה, והיה עליהם להיות זהירים בהתבטאויותיהם ובמעשיהם. הייתי סטודנט בסוף לימודיי בתקופת פרוץ המהפכה. באחד הערבים יצאתי עם חבריי ללימודים – פדיליה וסטפניס. פדיליה המיליטריסט כבר היה איש צבא, וריינהולד סטפניס (לימים שר בממשלה הפדרלית של ברזיל) היה סוציאליסט. מטבע הדברים שוחחנו והתווכחנו על ענייני המהפכה. בשלב כלשהו חשנו שהוויכוח הפוליטי חורג מהגבול הסביר בין חברים, והחלטנו להרגיע את הרוחות על בירה ופיצה. המקום המתאים ביותר בו ניתן היה למצוא מקום לשבת בשעת לילה מאוחרת, היה השוק הסיטונאי העירוני. דיברנו, צחקנו והתפייסנו, והזמן עבר במהירות. ב־3 לפנות בוקר חזרתי הביתה. סובבתי בשקט את המפתח במנעול, אך להפתעתי הבית היה מואר; הילדים אומנם ישנו במיטותיהם, אך בסלון ישבה דינה ולצידה אביה, לבוש במעיל ומרשרש במפתחות המכונית שהחזיק בידיו. למראה כניסתי קפצו שניהם ממושבים. "אתה בסדר, ננו?" ארשת של הקלה עלתה על פניה המודאגים, "דאגתי לך מאוד, וחששתי שנעצרת."

בטקס סיום הלימודים של דינה

עם הכלכלנים שלמדו איתי בקוריטיבה מאי 2023

מאובדן הכרה פתאומי, הוא נפל למים. יוסי אומנם ידע לשחות היטב, אך בסיטואציה הפתאומית שנוצרה זה לא הועיל, והוא הוצא מהמים ללא רוח חיים.

לאבא הוצע לערוך לו Post-mortem (נתיחה לאחר המוות), אך הוא סירב מטעמי דת והלכה, וכך סיבת המוות המדויקת של אחי הצעיר לא נודעה לעולם, למרות שברור לי שהיא קשורה במישרין למכות שספג במעצר.

כל אותה עת היו עיניי גם נשואות לישראל. במהלך מלחמת ששת הימים עקבתי מרחוק ובעניין אחרי הישגי הצבא הישראלי.

כאשר סיבלה, אחותה של דינה עמדה להתחתן, אמרתי לאביהן: "מיותר לבזבז את הכסף על מסיבה, עדיף למסור את הכסף למגבית היהודית."

ישראל אידלסון הסכים.

המשטר הצבאי בברזיל נמשך כ-21 שנים, והוא הסתיים בינואר 1985 לאחר שהמנהיג הצבאי באותה עת, ז'ואאו פיגייירו, הוביל לביטול המשטר הצבאי וחזרה לדמוקרטיה.

תקופת המשטר הצבאי הדיקטטורי בברזיל הייתה מורכבת ועד היום שנויה במחלוקת, ונחשבת כתקופה אפלה בהיסטוריה הברזילאית.

"בדיוק התכוונתי לצאת לחפש אותך," אמר אביה והחזיר את המפתחות לכיסו. סיפרתי להם מה היה ומדוע התעכבתי והבטחתי להם שאני יודע להיזהר, ולא אפול בלשוני.

"ברוך השם שהכול נגמר בשלום," אמר אביה; הוא יצא חזרה לביתו, ואנחנו הלכנו לישון.

במהלך השנים הראשונות שלאחר המהפכה, שלושה מתלמידיי בחוג לכלכלה, שהיו קציני צבא מזרוע היבשה אשר שירתו בבסיס צבאי גדול בסביבה, רצו לנצל את הזמן ונרשמו ללימודי ערב.

"פרופסור קושניר," אמרו לי בכמה הזדמנויות, "כדאי שתיזהר ותזהיר את תלמידיך שלא לדבר על ענייני דמוקרטיה וסוציאליזם," ובחיוך נוגה הוסיפו שהם יודעים איך עובד מנגנון ההלשנה, ואילו תוצאות מסוכנות עלולות להתרחש.

למרבה הצער המידע הפנימי הזה לא עזר למשפחתנו, ולא הצלחנו לחמוק בשלום מהמשטר הצבאי; בשנת 1968, כשהמהפכה כבר התקבעה היטב בסדר היום הברזילאי, השתתף יוסי, אחי הצעיר, בכנס UNE שאורגן על ידי מתנגדי המשטר. בשלב כלשהו פשטו אנשי ה-SNI (Serviço Nacional de Informações) - שירות המידע הלאומי - המשטרה החשאית, על הכנס, פיזרו אותו ועצרו עשרות ממשתתפיו.

יוסי היה בין העצורים. הוא נלקח למרתפי החקירות, שבמהלכן ספג מחוקריו מכות רציניות. לאחר 3 חודשים שוחרר. הוא לא פירט באוזנינו כל מה שהתרחש, אך ידענו שעבר סבל רב.

בימים הבאים שלאחר השחרור, ולאחר החודשים הארוכים במרתפי החקירות הטחובים הוא השתדל לצאת לאוויר הפתוח. באחד הימים טייל על שפת הבריכה של מכבי בסאן פאולו, כשלפתע, ככל הנראה

אתה או אני

קבוצות קבוצות הגיעו הסטודנטים לכלכלה לחורשה הקטנה שבשולי אחת השכונות, שם פעל השורסקו (גריל ברביקיו) ונצלו על האש עשרות קילוגרמים של בשר שיספיקו ל-200 הסטודנטים.

"Bom proveito" הכרזתי בקול, והחברה הצעירים והמורעבים לאחר יום ארוך, התחילו להעמיס בשר על צלחות פלסטיק ואכלו בהנאה.

"לכמה משפחות כבר הגעתם?" שאל אותי לואיז אנטוניו, נשיא חברת השיכון העירונית.

"1,600 משפחות", השבתי בחיוך, "בעוד יומיים נסיים את כל הבתים בשכונה."

האיש נגס בנתח בשר עסיסי וניכר בעליל שהוא מרוצה. חודשים אחדים קודם לכן היה לואיז אנטוניו מוטרד מאוד; בנק השיכון הלאומי (BNH) הורה לרשויות המקומיות ברחבי המדינה לפעול להקמה ושיקום שכונות לטובת אוכלוסייה ענייה. לצורך הפרויקט הגדול הקימה עיריית קוריטיבה חברת שיכון עירונית שתפקידה היה לעסוק בתכנון ובבניית שכונות אלה.

נשיא החברה הזמין אותי למשרדו, "פרופסור קושניר, אני מעוניין שתהיה מנהל הכספים של החברה," ביקש וסיפר לי על חשיבות הפרויקט והאתגרים הרבים שהיו גלומים בו.

לא התלבטתי ארוכות והשבתי בחיוב. ראיתי בכך הזדמנות טובה לפעילות ציבורית שתתרום לקהילה, שתאפשר לי תוך כך גם להתעמק בענייני נדל"ן ולשלב אותם בכישורי ככלכלן.

אני עם הוריי ואחי הצעיר יוסי

עם דינה וחברי קלודומיר פדיליה, איש חיל האוויר הברזילאי

כינסתי את הסטודנטים המתנדבים באולם ההרצאות, והסברתי להם מה עליהם לבדוק. היעד לכל סטודנט עמד על מילוי שני סקרים מלאים בכל יום.

"אומנם לא נוכל לשלם לכם שכר, אבל אני מבטיח לכם שבסופו של כל יום תקבלו ארוחה הגונה," סיימתי את ההדרכה כשתוכנית הפרויקט שלמה ומסודרת בראשי.

הסטודנטים עבדו במרץ, הם עברו מבית לבית, וערכו את הסקרים וההתאמות בצורה יעילה ומקצועית. בסופו של כל יום עבודה חיכתה להם ארוחת שורסקו-ברביקיו דשנה. בתוך שבוע – לוח זמנים שנראה דמיוני, הושלם הפרויקט.

נשיא חברת השיכון התפעל מהרעיון ומיישומו המהיר והמוצלח, ואני זכיתי לקרדיט רב ממנו ומבכירים אחרים, כולל נשיא הבנק הפדרלי וראש העיר.

כעבור חודשים מספר הוזמנתי לטקס אליו הגיעו שר הפנים ונשיא הבנק הפדרלי. שני המכובדים עצרו לצידי, לחצו את ידיי בחום, והרעיפו שבחים ומחמאות על תרומתי לפרויקט. לאחר מכן המשיכו למושבים שנשמרו עבורם, תוך שהם מדלגים על נשיא החברה ומתעלמים מנוכחותו.

באותו אחר הצוהריים הייתי צריך לשבת עם הנשיא לפגישה לחתימה על אישורים שונים, אך הוא לא הגיע.

למוחרת התברר לי שבאותו זמן הוא ישב אצל ראש העיר ושיתף אותו בתחושותיו. ראש העיר הסכים שרק אדם אחד יעמוד בראש החברה אך לא רצה להפסיק את פעילותי בה.

זה היה רגע לא צפוי וקשה כי אהבתי את תפקידי בחברה והצטערתי על ההכרח לעזוב אותה, אך לא הייתה ברירה אחרת כי נשיא החברה

זמן לא רב לאחר שנכנסתי לעניינים, זיהיתי שישנו קושי ניכר בהתאמות שנדרשה החברה לבצע נוכח האינפלציה שדהרה בברזיל באותן שנים.

לכל אחד מהדיירים הנוכחיים בשכונה שמנתה 2,500 בתים, נותרו חובות לעירייה בגין הבתים הישנים שבהם התגוררו. שיקום השכונה חייב עריכה מחודשת של חישוב ההצמדה והתאמתם לעלויות הבינוי של הבתים שנועדו להחליפם.

"זה ייקח המון זמן," אמר מנהל החשבונות של החברה, "לפחות שנה." "שנתיים," תיקנתי אותו, תוך שאני עורך חישוב מהיר של המשימות וכוח האדם הנדרשים לביצוע ההתאמות.

"חזרו אליי עם הצעות, כיצד אפשר לקצר את זה," אמר הנשיא וקם מכיסאו.

מנהל החשבונות ואני יצאנו מלשכתו, וחזרנו איש איש למשרד. אחר הצוהריים היה עליי לתת הרצאה בנושא אינפלציה לתלמידי החוג לכלכלה. כשהגעתי לקמפוס ראיתי כמה מתלמידי יושבים בחוץ, נהנים מקרני השמש האחרונות. אחר כך נכנסו בנחת לכיתה לאחר שכבר התחלתי את הרצאתי.

יש להם זמן פנוי, חשבתי בליבי, כשלפתע הבזיק בי רעיון - הסטודנטים שלי לכלכלה יבצעו את חישובי ההצמדות של דיירי השכונה המיועדת לשיפוץ.

התחבטתי בשאלה: מאיפה נביא כל כך הרבה מכונות חישוב (FACIT)? הפתרון שמצאתי היה שניקח אותן בהשאלה מהמפיץ המורשה של מכונות החישוב. כך הצלחתי לגייס כ-200 מכונות חישוב. קיבלתי את הסכמתם של נשיא חברת השיכון, ראש העיר, מנהל הפקולטה ורקטור האוניברסיטה. הסטודנטים גם הם נענו לאתגר, למרות שידעו ששעות העבודה שישקיעו יהיו ללא תשלום.

בדרך לגימנסיה

כולם בקהילה היהודית בקוריטיבה הכירו את סלומון גלמן, עסקן יהודי שהגה יוזמות רבות לקידום הקהילה היהודית בעירנו. במקצועו היה נגר, אך במקביל פעל לעודד משפחות יהודיות לעבור לקוריטיבה. לאחר שהשתכנעו ועברו הוא סייע לאותן משפחות להיקלט ולהתאקלם.

הוא העמיד לרשות הקהילה בניין בבעלותו אשר פעלו בו גן ילדים ובית ספר בו למדו ילדי הקהילה את ארבע השנים הראשונות של החינוך היסודי.

בזאת סיימו הילדים את הלימודים במסגרת הקהילה היהודית, ועברו לבית ספר ציבורי לא יהודי.

בין שלל עיסוקי כמרצה, איש עסקים והורה ל-3 ילדים קטנים, מצאתי זמן פנוי גם להתנדב בקהילה היהודית, לייעץ ולתרום מכישורי. "צריך לבנות עבור הילדים גימנסיה שתהיה חלק בלתי נפרד מהקהילה", אמרתי בישיבה של הנהלת הקהילה.

ההצעה עוררה הדים חזקים; היו לה תומכים רבים והרבה מתנגדים, אך אף אחד לא היה אדיש כלפיה. טענות המתנגדים התמקדו בכך שאין מקום מתאים להקמת בית הספר, וגם אם יוקם – אחזקתו השוטפת תהיה גבוהה.

התומכים נשענו על הערך החינוכי של הדברים ואני הצעתי להקים את בית הספר במתחם בו פעל מועדון יהודי בו התקיימו פעילויות ספורט שונות (CIP).

בסופו של דבר קיבלתי את האישור להתחיל להניע את המהלך.

הוא זה שהביא אותי לתפקיד ולא ראש העיר ולכן עזבתי. למרות הסיום העגום, פעילותי בפרויקטים האלה הוציאה לי מוניטין של כלכלן רציני.

כתבה בעיתון שסיקרה את פרויקט שיקום השכונה וחלקי בו

לפרויקט היו היבטים רבים ומגוונים, שהצריכו ידע, ניסיון וחשיבה יצירתית; סיורים במתחם המועדון הביאו אותי למסקנה שהמקום המתאים ביותר להקמת המבנה הוא האזור בו עמד בעבר מגרש הכדורסל. משהוסכם על כך, פניתי לחבריי האדריכלים לאו גרוסמן וג'ימי לרנר – (מתכנן ערים שלימים כיהן כראש עיריית קוריטיבה במשך 3 קדנציות, ו-2 קדנציות נוספות כמושל מדינת פרנה), שהתנדבו לתכנן בחינם את התוכניות של בית הספר.

בעזרת קשרים שהיו לי במשרד החינוך של מושל המדינה, הצלחתי להשיג הכרה לכך שהגימנסיה תיחשב כמוכרת וציבורית – דבר אשר הבטיח שמדינת פרנה תממן את פעילותו.

כדי שההישג החשוב לא יתמסמס, הצלחנו לקבל אישור להפעלה מיידית של הגימנסיה, עוד בטרם הונחה האבן הראשונה, בתוך בית הספר שנקרא על שמו של סלומון גלמן. התנאי היה שילמדו בו גם תלמידים שאינם יהודים בשיעור של עד 20% מכלל התלמידים, ושהוא ישמור על רמת לימודים גבוהה.

ככל שחלף הזמן גברה המחויבות האישית שלי להצלחת הפרויקט וכדי להבטיח רמת לימודים גבוהה לקחתי על עצמי גם את גיוס צוות ההוראה; החלטתי לא להתבסס על מורים בוגרי סמינר ושוב פניתי אל "המגרש הביתי" שלי באוניברסיטה וגייסתי סטודנטים מכל התחומים שרצו ללמד. המנהל שנבחר לבית הספר החדש היה אחד מתלמידיי – בוגר מדעי החברה שהתמחה בכלכלה, וכך יצאנו לדרך עם צוות צעיר, איכותי ונמרץ. בשנת 1969 התחיל ללמוד מחזור הגימנזיסטים הראשון, בינתיים בתוך המבנה הישן של בית הספר היסודי.

כעת, משהוסרו כל ההתנגדויות והמכשולים, והתקבלו כל האישורים הנדרשים, היה צורך לממן את הבנייה; גייסנו את המימון

מ"מכירה" של הכיתות לאנשים שונים. בתמורה נקבע שלט בכיתה שנשא את שמם ותרומתם להקמת בית הספר.

ממרחק השנים ברור לי שהקמת הגימנסיה הייתה הפרויקט המלהיב ביותר שניהלתי בחיי; השקעתי איך-סוף שעות בעבודות ההכנה והניירת, הייתי חדור בתחושת שליחות ותשוקת עשייה, והדבקתי בהן את כל מי שהיה סביבי. אני חש גאווה רבה על חלקי ביוזמה להקמתו, ובהובלתו של בית הספר.

טקס הנחת אבן הפינה התקיים בינואר 1970.

זכור לי שבסוף הטקס הבטתי באנשי הקהילה מתפזרים איש איש לביתו, הצצתי בבור בו הונחה אבן הפינה. חייכתי למרחב השומם. שנתיים של עבודה קשה הסתיימו. כעת ידעתי ששום דבר כבר לא ימנע את הקמת הגימנסיה, ואני יכול להוציא לפועל בלב שקט את התוכנית של דינה ושלי, שהגיע זמנה להתממש סוף סוף.

"מכאן זה עובר אליך", אמרתי למקס זוגמן ששימש כסגני, "אנחנו עוברים לישראל בעוד חודשיים..."

"שיגעון"

רוח חזקה וקרה קידמה את פנינו כשירדנו במדרגות הבואינג בנמל התעופה לוד. השעה הייתה 2 אחר חצות, אור ליום 17 במרץ 1970. בין נוסעי המטוס היו משפחות מרחבי ברזיל שעלו גם הן באותו לילה לישראל. כולם מיהרו לבית הנתיבות. אברי ורונית התקדמו ראשונים, אחריהם, יד ביד, יוסי ואני, ומאחור דינה שהחזיקה את מעינה על הידיים ועטפה אותה בשמיכה. אחרי שנים של מחשבות, תכנונים ודחיות, עלינו סוף סוף למדינת ישראל בהרכב מלא.

אולם הכניסה של הנמל היה שקט ולא ניכרה בו תחושה חגיגית, כפי שראוי למשפחה שערכה מהפך בחייה ובאה מצידו השני של העולם לגור כאן, במקום הזה.

לאחר ביקורת הדרכונים הגענו לדלפק של הסוכנות היהודית, שם קיבלו אותנו בחמימות, ועזרו לנו להסדיר את הניירת הראשונית. בשלוחה של משרד הפנים הנפיקו לכל אחד מאיתנו תעודת עולה וכן ניתנו לנו שם מספרי תעודות הזהות. כל המספרים היו עוקבים זה לזה, מהגדול לקטן.

אולי היה זה מחוסר תשומת לב ואולי סתם מתוך עצלות, אך נציג משרד הפנים לא טרח לבדוק במסמכינו את תאריך הלידה המדויק ורשם לכל אחד מאיתנו את אחת משתי האופציות - כל מי שנולד בין ינואר ליוני - קיבל את תאריך הלידה 1 בינואר וכל מי שנולד בין יולי לדצמבר קיבל את ה-1 ביולי כתאריך לידתו. מרגע שנכתב תאריך זה הוא התקבע ברשומות ומכאן כבר לא ניתן היה לשנותו...

בביקור בגימנסיה בקוריטיבה, ליד לוח ההוקרה בכיתה הנושאת את שמי

עם תלמידי המחזור הראשון בביקור בכנס המחזורים של הגימנסיה

והיא חזרה להיות הילדה השמחה ושובת הלב שהכרנו. את שפת אימה היא הניחה בצד, וגם כשהייתה נשאלת משהו בפורטוגזית, הייתה עונה בעברית.

רק מדי פעם עוד הפיקה שילובי מילים בין שתי השפות; הזכור מכולם הוא "שיגענו" – הֶלְחָם של שתי מילים בעלות אותה משמעות; הגענו (בעברית) ו־Chegamos (בפורטוגזית).

זו הייתה תקופה לא פשוטה בישראל. הימים היו ימי מלחמת ההתשה והמתח בקרב המבוגרים היה גדול. לצערנו נודע לנו שגם רופא הילדים שלנו בכרמיאל נפל בקרב.

לנו, המבוגרים, לא היה סדר יום ולא הייתה שגרה. אני העסקתי את עצמי בחקר הסביבה ולמידת האפשרויות הנדל"ניות והעסקיות הקיימות באזור.

הגענו מברזיל במצב כלכלי איתן, אך סביבנו היו משפחות שהמחסור ניכר אצלן היטב; כשחילקו את ארוחת הבוקר בחדר האוכל, היה עליך להישאר ערני, שכן לו רק סובבת את הראש, היה מישהו מעלים ממך את האשל, הריבה או הביצה והיית נאלץ להסתפק בפרוסת לחם בלבד.

"זה מה יש!" אמר לי ביושב מנהל מרכז הקליטה כשהתלוננתי בפניו על הסביבות. חשבתי שאין זה ראוי שמנהל המרכז, האמון על הסדר ושגרת החיים, יהיה אדיש לתופעות שכאלה ואיימתי לפנות לעוזי נרקיס, שהיה באותה עת מנהל מחלקת העלייה בסוכנות היהודית. מנהל מרכז הקליטה לא האמין שיש לי כאלה קשרים, אבל כבר למוחרת הגיע נציג של הסוכנות למרכז הקליטה, כדי לבדוק עם הנהלת המקום איך משתלבים העולים מברזיל.

לאחר ביקורו ניכר שיפור מסוים, וחשנו שהצוות מנסה לצמצם את התופעות המכוערות.

ההליכים הביורוקרטיים הסתיימו מהר למדי ונלקחנו על ידי נציג הסוכנות למונית מסחרית גדולה, שהמתינה לנו מחוץ לטרמינל.

מלכתחילה, ובמהלך ביקור שערכתי בישראל כמה שנים קודם לכן, העדפתי להתחיל את חיינו רחוק מלב המדינה. כעת נסענו למרכז הקליטה שבחרתי – בכרמיאל, כשבתא המטען של המונית ועל הגג קשורות המזוודות שבהן היה כל הרכוש שהבאנו.

בסביבות ארבע לפנות בוקר הגענו למרכז הקליטה, שם יצאו מייד לקבל את פנינו קבוצת עולים "ותיקים" מברזיל שעלתה לפנינו וידעה על בואנו.

נלקחנו לאחת מהדירות במרכז שהוכנה עבורנו, וצוידה מראש על ידי הברזילאים במוצרי יסוד כמו לחם, ביצים, חלב וגבינות.

הדירה הייתה קטנה וצפופה, אך אנחנו לא התאכזבנו כיוון שידענו ששהותנו במקום היא זמנית, עד שנעבור למקום שייעדנו לעצמנו למגורי קבע – קיבוץ ברור חיל.

מרכז הקליטה היה כמו מיקרוקוסמוס של קיבוץ גלויות; בין המשפחות שגרו במקום היו יוצאי ברית המועצות, רומניה ועוד. כל משפחה עם המנטליות שעמיה הגיעה לישראל.

הילדים התחילו ללכת למסגרות החינוך שפעלו במקום באמצעות מורות חיילות מחיל החינוך. מעינה, שהייתה כבת שנתיים דיברה פורטוגזית כפי שדיברנו בבית. אך כשהיא נכנסה לגן שבו דיברו רק עברית היא נקלעה לבלבול והפסיקה לדבר לגמרי. כשראינו שהבעיה אינה חולפת היינו מודאגים וקבענו לה תור לפסיכולוג ילדים. אך יום אחד, כשבוע לפני התור לפסיכולוג, היא חזרה מהגן והתחילה לדבר בעברית שוטפת. נדמה היה שבמהלך שבועות השתיקה היא מילאה מחסן מילים בעברית וברגע מסוים הכול החל לפרוץ ממנו

יום העזיבה של קוריטיבה ופרידה מהוריי

ימים ראשונים במרכז הקליטה

רגע של מחשבה

זמן לא רב לאחר שהגענו קניתי מכונית וולוו שהייתה גדולה מספיק כדי להכיל את כל בני המשפחה, ועימה יצאנו בסופי השבוע לטיולים בארץ, כולל ביקורים בקיבוץ.

כשלושה חודשים לאחר שהגענו, התקיימו משחקי מונדיאל 1970 במקסיקו. כמעט לא שמנו לב להתלהבות שהייתה בישראל, לאור השתתפותה של הנבחרת הישראלית בפעם הראשונה במשחקי הגביע העולמי.

הקהילה הברזילאית הקטנה במרכז הקליטה עקבה באדיקות אחר התקדמות הנבחרת הברזילאית בטורניר עד הגעת ברזיל למשחק הגמר מול אנגליה.

הגמר התקיים ב־21 ביוני 1970, והסתיים בניצחון מוחץ של ברזיל 4:1 על הנבחרת האנגלית. ברזיל זכתה בגביע, וכיוון שהייתה זו הזכייה השלישית, הגביע הוענק לה לצמיתות.

צפיתי במשחק בחברת קבוצה של כ־15 ברזילאים ובאופן ספונטני יצאנו בשעה 1 בלילה לחגוג את הניצחון בשיירה עליזה של מכוניות מלווה בשאגות שמחה וצפירות. שמחתנו הייתה כה רבה ונלהבת, עד שלא נתנו דעתנו לכך שאנחנו לא בסאן פאולו, אלא ברחובות המנומנמים של עיירת הפיתוח הגלילית כרמיאל. אנשים יצאו למרפסות וצעקו עלינו בכעס להפסיק את הברדק באמצע הלילה. לא היה דבר שיכול היה להשבית את שמחתנו, אך כאן בישראל, למעלה מעשרת אלפים קילומטרים מברזיל, התחלנו להפנים שהיא תיראה קצת אחרת.

תזרום, תזרום...

החופש הגדול הגיע, והילדים סיימו את המסגרות. את עיקר הזמן הם העבירו במשחקים עם ילדי השכנים בחצר של מרכז הקליטה. חשתי שאנחנו עומדים במקום; "אני חושב שמיצינו כאן", אמרתי לדינה, שגם היא מאסה בחוסר המעשה והרגישה בדיוק כמוני. כבר למוחרת הודענו לנציג הסוכנות ולחברים מברור חיל, שאנו עוזבים את מרכז הקליטה, ועוברים לקיבוץ.

נכנסנו עם הוולו בשער הקיבוץ, ועצרנו במגרש החול הסמוך למזכירות הקיבוץ. הילדים הלכו לבדוק את בריכת השחייה של הקיבוץ ודינה ואני נכנסנו למשרד.

"ברוכים הבאים!" מזכיר הקיבוץ וסדרן העבודה ניגשו לברך אותנו. "תודה רבה," עניתי וסיפרתי להם כמה ציפינו כבר להגיע. המזכיר חיך במאור פנים, "ושל מי המכונית הזו?" שאל והצביע דרך החלון על הוולו. "שלי," עניתי ללא השתהות.

"אתם ודאי מכירים את הגישה הקיבוצית לרכוש פרטי?" שאל ובאותה נשימה המשיך. "זה ודאי תופס גם לגבי כלי הרכב. מרגע שתגורו בקיבוץ, הרכב יעמוד לשימוש כל מי שיהיה זקוק לו. כמובן על פי החלטת הסדרן," סיכם והניד בראשו לעבר חברו הסדרן שעמד לידו. הכנתי את עצמי מראש לכך שהדבר עשוי לקרות, ולכן הנדתי בראשי בחיוב, "נסיים לפרוק את החפצים שלנו ומחר אמסור את המפתחות." המזכיר קרא לאחד החברים, שלקח אותנו להראות לנו את הבית. הילדים הצטרפו אלינו. בדרך הספיקו לפגוש כמה חברים שדיברנו עימם פורטוגזית וניכר היה שהם שמחים ומרוצים מהמקום החדש שאליו הגיעו.

דינה והחברות ממרכז הקליטה בביקור ראשון בכותל המערבי

בשרה התעופה לוד, מקבלים את המשפחה בביקור ראשון (1971)

בתפקיד שייעד לה הקיבוץ מראש - מורה למתמטיקה לכיתות י' ו-י"א בתיכון האזורי "שער הנגב".

אט אט התחלנו להפנים כי הגישה הסוציאליסטית מבחינה בין אינדיבידואלים; בשונה מרבות מנשות הקיבוץ, עם סיום יום הלימודים, נקראה דינה לעיתים קרובות להחליף את אחת הגננות ולשמש כעוזרת בבתי הילדים - משמרת שנייה שוחקת מאוד.

בנוסף לזאת, היא התבקשה לתת שיעורי עזר במתמטיקה בין השעות 14-16. כשסיימה, חדר האוכל כבר היה סגור והיא הייתה נאלצת להסתפק במנה שנארזה עבורה בתוך קופסה, דבר שהכעיס אותה מאוד; "מה, לא מגיע לי לשבת ולאכול כמו בן אדם בחדר האוכל ואחר כך ליהנות משנת צוהריים נעימה כמו יתר המורות?" חשתי את התסכול שלה מטפס.

גם אני חוויתי תסכול בחיי היום יום; מפעל הקרמיקה שהתחלתי לנהל דרש טיפול מורכב כדי לעמוד בדרישות הממשלה להכרה כמפעל מאושר והעובדים בו התקשו לקבל את הדרישה שהם, האומנים, ישמשו גם כפועלי ייצור. הם דרשו לקבל את השעות שהובטחו להם ליצירה אומנותית באמצע יום העבודה. כשנענית לדרישתם, הדבר גזל חלק ניכר משעות העבודה וכשסירבתי, הם האטו את קצב העבודה במורת רוח מופגנת.

כך או כך, הדבר הוביל לפגיעה בתפוקה של המפעל ושיבש את העמידה בהתחייבויות לגבי העסקאות ששיווקתי.

כמוכן שאי אפשר היה לפטר את העובדים, חברי הקיבוץ, ולהחליפם בעובדי ייצור מקצועיים מהיישובים הסמוכים. פה ושם נשמעו דיבורים שניהול המפעל לקוי.

"עוזב, תזורם... אל תיקח ללב, ככה זה כאן..." התגובות שקיבלתי ניסו לטאטא את הבעיה מתחת לשטיח, דבר שרק הגדיל את התסכול שלי ואת התחושה שבעל כורחי נמנע ממני להצליח.

מסירת המכונית לקיבוץ הייתה רק השלב הראשון בהסתגלותנו לעולם הסוציאליסטי שהיינו כעת חלק ממנו.

בגדי השבת היפים שהבאנו עם הילדים מברזיל, הועברו למחסן הבגדים המרכזי, והפכו לנחלת הכלל.

מהר למדי למדנו להתרגל ללינה המשותפת ולעובדה שהילדים מפוזרים בין בתי הילדים השונים. כשגרנו בקוריטיבה, השכבת הילדים נעשתה דרך שגרה על ידי דינה. ואני, שהייתי עסוק בעבודות השונות, לא הצלחתי לתת לזה יד.

כעת, כשהילדים ישנו במקומות שונים, היינו צריכים לעבור מבית ילדים אחד לשני, לדבר קצת עימם, להרגיע את מי שהיה נסער, להקריא לו סיפור ולהרדים. זה היה סיבוב יומי לא קצר שנכנס לחיינו והפך מייד לחלק ממשמרות היום יום.

מארגעתם, רונית הכי התקשתה להתאקלם בקיבוץ, דבר שהוריד לה את האנרגיות. הייתה תקופה שבה היא קיבלה דלקות גרון חוזרות וכשחשה ברע, הייתה צריכה לקרוא לשומרת הלילה שתנסה לעזור לה או שתקרא להורים. היא התקשתה להתרגל להוויית הקיבוץ וחשה מנותקת.

ימים אחדים לאחר שהגענו לקיבוץ, נערכה אספת חברים שבה הוחלט שאהיה מנהל מפעל הקרמיקה. למעשה היה זה בית מלאכה של אומני קרמיקה, שהקיבוץ החליט להפוך אותו לענף רווחי.

הודות להשכלתי הכלכלית והניסיון הניהולי שעיימם הגעתי, בחרו בי החברים לנהל את המפעל, מייד לאחר שאסיים סבב של התנסות בענפי המשק השונים לרבות עבודה במטבח ובחדר האוכל.

גם דינה לא הצליחה לחמוק מסבב עבודה בענפים השונים, אך זה הסתיים מהר למדי כשנשלחה להשלים לימודי עברית באולפן אקדמי בירושלים. כעבור חודש, ב-1 בספטמבר, היה עליה להתייצב לעבודה

מרכז המשק הבטיח לבדוק, אבל מזכירות הקיבוץ דרשה שאמשיך בתפקיד החיוני שאני מבצע כמנהל מפעל הקרמיקה.

מכיוון שבקשותיי נפלו על אוזניים אטומות, בעצה אחת עם דינה, הודעתי שאם לא יבואו לקראתי בעניין, משפחתנו תעזוב את הקיבוץ. מרכז המשק נתן בי חיוך עייף, "כדאי שתחשוב על זה שוב, הנריק, רק אידיוט יעזוב את הקיבוץ עם תעודת כלכלן מקוריטיבה וארבעה ילדים קטנים."

רוחי כמעט נפלה, אבל אחרי לילה ללא שינה החלטנו דינה ואני שאין כבר דרך חזרה ו שנעזוב בכל מקרה.

חלפו כמעט שנתיים מאז שהגענו לישראל. כבר התחלתי להכיר את המנטליות הישראלית ואת האפשרויות בארץ וידעתי שלא ניפול כלכלית.

ניגשתי למבחן בסוכנות היהודית שנועד לאתר אנשים להקמת מפעלים ביישובי ספר, אך בסופו של דבר נשלחתי לשמש ככלכלן במפעל לאריזת מזון לבעלי חיים במושב כוכב מיכאל.

עם המכתב מהסוכנות שמאשר את תפקידי החדש, פניתי למזכיר הקיבוץ, וביקשתי לאפשר למשפחה להישאר עוד שלושה חודשים בקיבוץ עד שאתארגן על בית חדש. כחלק מהחיים החדשים – "הקפיטליסטיים", קיבלתי בחזרה מהקיבוץ את המכונית שהייתה כבר "חרושה" לאחר שביצעה במהלך השנתיים כ-150 אלף קילומטרים. עברנו לדירת שיכון של עולים חדשים בהרצליה. במשך כשישה חודשים נסעתי מדי יום למפעל בכוכב מיכאל, כ-100 קילומטרים לכל כיוון.

אומנם נפרדנו מהקיבוץ, אך עוד תקופה ארוכה הוא נשאר בליבנו, ובפרט החברים שעם רבים מהם אנחנו בקשר עד היום.

סדקים נוספים נוצרו והעמיקו את הפער; בשנת 1971 הגיעו הוריי לביקור בישראל. רציתי לטייל איתם בארץ וביקשתי מהסדרן לקבל את מכונית הוולו שלי באותם ימים.

הסדרן עיין בפנקסו; "זה בלתי אפשרי, הנריק," אמר בטבעיות, "בימים האלה המכונית כבר נמצאת בשימוש של נחום (נחום פסה, חבר הקיבוץ שהיה יו"ר קופת החולים), ושל מנהל מפעל "דקו" לייבוש ירקות.

בין הטרקטורים והטנדרים שעמדו במוסך של הקיבוץ הייתה הוולו כמו פרח בשדה קוצים ובמידה רבה שימשה כ"רכב שרד" עבור נכבדי הקיבוץ.

למרות זאת חרה לי שלא התייחסו לבקשתי ולא התאפשר לי לארח את הוריי כיד המלך.

באחד הערבים תכננו לצאת לארוחת ערב חגיגית עם חברים לכבוד הוריי במסעדת הניצחון באשקלון. בערב הגיע אחד החברים שלנו מאשקלון ואסף אותנו במכוניתו. בחנייה ליד המסעדה ראיתי את הוולו חונה וכשנכנסנו, ראינו את נחום סועד להנאתו עם בת זוגו. חשבתי לעצמי שהארוחה עם הוריי היא ודאי אירוע חשוב יותר, שהנסיעה ברכב המרווח ראויה לו יותר. ליבי נחמץ אך שתקתי.

החודשים חלפו והתחלנו להתרגל לאורח החיים החדש; היינו מוקפים חברים טובים ומלבד רונית, גם לילדים היה טוב.

שיתפתי רק את דינה בתסכולי, "אני רגיל להצלחות בעבודה שלי, וקשה לי להשלים עם התוצאות הבינוניות של המפעל."

"אז תבקש העברה. אני בטוחה שהקיבוץ ימצא תפקיד שמתאים לכישוריך."

פניתי למרכז המשק וביקשתי לעבור לעבוד במפעל לייבוש ירקות.

הראש בעננים

המתנה הטובה ביותר שקיבלתי בברור חיל הייתה מאחת העובדות במפעל הקרמיקה. בנה של האישה היה מנהל במפעל מב"ת של התעשייה האווירית, לתכנון ופיתוח של מערכות טילים. הוא הזמין אותי לביתו בנוו מונסון וגילינו שיש לנו הרבה מכרים משותפים מברזיל.

הוא סיפר לי שיש במפעל צורך בכלכלן שיעמוד לצידו כמהנדס אוויוניקה האחראי על פיתוח בקרת טיסה, והזמין אותי לעבוד איתו. התלהבתי מההצעה לעבוד בחוד החנית של מפעל כה חשוב בישראל, למרות ירידה צפויה של 5% בהכנסה.

וכך, זמן קצר לאחר עזיבת ברור חיל התחלתי קריירה רבת שנים במחלקת פיתוח בקרת טיסה של מב"ת.

העובדה שמצאתי בקלות עבודות ברמה גבוהה אוששה את הערכתי שעזיבת הקיבוץ לא תעמיד אותנו בבעיות כלכליות.

מאז ומתמיד ראיתי את עצמי כאיש שלום ותחילת העבודה במפעל שמייצר כלי נשק ללחימה התנגשה בערך זה. אך לאחר שבועות אחדים יישרתי את הקונפליקט הפנימי ומאז לא הרהרתי בכך שנית. חשתי גאוה רבה לעבוד בתפקיד מוערך ובתנאי שכר טובים, במפעל בעל תו איכות ומוניטין עולמי.

העבודה היום יומית שלי הפגישה אותי עם תחומים שבהם התמחיתי בברזיל, ארגון, כוח אדם וכספים, והייתה לי השפעה רבה על התקציבים שהופנו לפיתוח הפרויקטים.

אומנם היו לי מעט פערי שפה, אך הם לא גרמו קושי; התקבלתי בצורה נעימה על ידי כל הצוות והתאקלמתי במהירות.

עם הילדים על הדשא בקיבוץ

עם החבורה הברזילאית בברור חיל

צפירה עולה ויורדת

מאז שהגענו לישראל, למדתי ליהנות מהשקט המיוחד של יום הכיפורים. שקט שכמוהו לא ניתן היה לדמיין בערים הברזילאיות התוססות. בבוקר יום הכיפורים, שבת, 6 באוקטובר 1973, הייתי עם המשפחה בביתנו בהרצליה. כהרגלי התעוררתי מוקדם, ולמרות שהייתי בצום, נהניתי מרגעי השקט הנדירים עד שהילדים יתעוררו. הצצתי מהחלון; הרחוב היה שקט, והופרע רק על ידי קולות ילדים שרכבו על אופניהם מצד לצד. מדי פעם חלפו על פניהם גברים ונערים בדרכם לבית הכנסת, נושאים תחת זרועם סידור ותפילין עטופים בשקית בד.

לפתע, באופן בלתי צפוי, חלפה ברחוב מכונית. הילדים נפוצו למדרכה וליוו את המכונית המתרחקת במבט כועס. כ־20 דקות אחר כך, עברה מכונית נוספת; אישה מבוגרת נזפה מהמרפסת בנהג על כך שהוא מחלל את קדושת יום הכיפורים. הנהג התעלם ממנה והמשיך בנסיעתו, תוך שהוא מאיץ את מכוניתו. זה היה צירוף מקרים בלתי שגרתי, אך אני התעלמתי וניסיתי לחזור לקרוא. אט אט גברה תנועת המכוניות וכבר ברור היה שמשהו יוצא דופן מתרחש. בין העוברים ברחוב והשכנים החלו שמועות כי פרצה מלחמה, אך לא הייתה לכך שום אינדיקציה רשמית.

בצוהריים נשמעה ברחבי העיר צפירה עולה ויורדת וברדיו נשמע קולה של הקריינית כשהיא מקריאה סיסמאות גיוס של יחידות מילואים שונות. המלחמה כבר לא הייתה שמועה, אלא הפכה לעובדה קיימת. מהחלון ראיתי כיצד כל מי שהיה ברחוב התחיל לרוץ הביתה. הרחוב התרוקן במהירות.

מאמץ ניכר הוקדש במפעל לפעולות שונות הקשורות לפרויקט שהיה סודי בזמנו – הטיל "גבריאלי" שהיה בעל חשיבות גדולה בהגנה על הגבול הימי של המדינה.

הקדשנו שעות רבות לפריקה של אמצעים לוגיסטיים שונים שהגיעו במטוסי "גלאקסי" במסגרת הרכבת האווירית מארצות הברית. זו הייתה עבודת סבלות מפרכת ואיך-סופית, אך תמיד זכרנו שחברינו המגויסים פועלים בתנאים קשים ומסוכנים בהרבה.

אלחנן ישי דאג לשלוח הודעות לנשות העובדים המגויסים ובהן מסר שאם יש צורך בסיוע כלשהו; בעיות חשמל, אינסטלציה או כל עזרה ביתית נדרשת – שיפנו למפעל. אנחנו יצאנו לסייע למשפחות שנזקקו לעזרה, על פי אופי הבעיה ומקום המגורים.

אני לקחתי על עצמי משימה נוספת, קהילתית; מכיוון שכל המשאיות והטנדרים היו מגויסים לצורכי המלחמה, הורגש שיבוש באספקה של חלק ממוצרי היסוד לחנויות.

"אין לי איך להביא מוצרי חלב", התנצל בעל המכולת השכונתית, בפני כל מי שנכנס לחנותו וראה את המקרר ריק מחלב, מגבינות ומביצים. באותו ערב פירקתי את מושב הנוסעים האחורי במכונית. למוחרת ב־5 בבוקר פגשתי את בעל המכולת, ונסעתי איתו למחסני תנובה בתל אביב. מילאנו את המכונית בכל מוצרי היום יום, הנחנו לצידם בלוקים של קרח, וחזרנו לשכונה.

הייתי כבר מיומן בפריקה ממטוסי תובלה, כך שאת ריקון המכונית עשינו במהירות וביעילות. בשעה 9 בבוקר כבר הייתי במפעל, להתחלת ה"משמרת" העיקרית.

כך עשיתי במשך כמה ימים, והייתי גאה להיות חלק מהסולידריות והעזרה ההדדית של הישראלים, שהייתה בשיאה עד הסכמי הפסקת האש עם מצרים, כשלושה שבועות לאחר תחילת המלחמה.

לפתע נשמעה אזעקה, אך חששתי מהריצה עם הילדים במדרגות למקלט אז חיכינו כמה דקות, שתינו תה ורק אז ירדנו.

בשעות הבאות לא נשמעו עדכונים מלבד הודעה לקונית ששודרה שוב ושוב

בתחנות הרדיו של "קול ישראל" ואשר נשמעה כמעט מכל המרפסות ברחוב – שהיום בשעה 2 אחר הצהריים, פתחו צבאות מצרים וסוריה בהתקפות נגד ישראל בסיני וברמת הגולן, באמצעות כוחות אוויר, שריון וארטילריה.

* * *

למוחרת כבר הייתי במפעל.

"רוב העובדים שלנו קיבלו צו 8, ואנחנו צריכים להתארגן לפעילות אינטנסיבית בלעדיהם", אמר אלחנן ישי, סגן מנהל המפעל, שכינס באחד האולמות את כל מי שהגיע. לאיש לא הייתה יכולת להעריך כמה זמן זה יימשך, אך השמועות שהגיעו מחזית הדרום והגולן לא בישרו טובות.

מכאן ואילך נכנסנו למעגל עבודה של כ־18 שעות ביום. בימים הראשונים עיקר ההתעסקות שלנו היה בניסיון למצוא פתרונות מהירים לפגיעה ההרסנית של טילי הסאגר שהפעיל האויב נגד כוחות השריון של צה"ל.

במפעל עבדו יום ולילה כדי לפתח במהירות אמצעים לשיבוש המעוף של הטיל.

כמעט כל משימות השגרה הוקפאו, וכל מי שנמצא במפעל נרתם לצורכי המלחמה.

כלכלן בים של מהנדסים

חלפו כשנתיים מהמעבר של משפחתנו להרצליה; בחמש השנים האחרונות החליפו ילדינו 4 צורות חיים, וכעת נראה שהם הסתגלו לעיר, רכשו חברים, והתייצבו במסגרות החינוך.

דינה הרגישה שזה הזמן המתאים מבחינתה לחזור לעולם התעסוקה, והתחילה לחפש עבודה. המחשבה הראשונה הייתה לעבוד באחד הבנקים, אך כששמעו שהיא אימא ל-4 ילדים נרתעו מלקבל אותה בטענה שזה יאלץ אותה לקחת יותר מדי ימי חופש. בצורה דומה הגיבו גם במוסד לביטוח לאומי, שם התראיינה לאחד התפקידים, והדבר שוב היווה מחסום עבודה.

באחד הימים, במהלך שיחת מסדרון, שמעתי שיש צורך בכלכלנים במטה של התעשייה האווירית. חזרתי הביתה עם טופסי מועמדות ועזרתי לדינה למלא אותם.

את ריאיון העבודה עברה בהצלחה מרובה, ובעזרת המלצות טובות שהיו לה, היא התקבלה במהירות.

דינה השתלבה במהירות ועברה בניתוח פרויקטים, ובעיקר בניתוח חוזים. היא התמחתה בהצמדות והתייקרויות בשוק המט"ח - תחום חשוב ביותר בארגון שעבודתו התבססה על מכירות בחו"ל. בשנים האחרונות לעבודתה היא ניהלה את מערך הסטטיסטיקה של התעשייה האווירית.

לאורך כל שנות העבודה המשותפות של דינה ושלי בתעשייה האווירית, הקפדנו על כך שהתפקידים השונים בהם נעבוד, יהיו מרוחקים מספיק על מנת שלא תיווצר אינטראקציה שתגרום לטענות כלשהן.

בשירות מילואים בשמירה על הצריף של דוד בן גוריון (1974)

במילואים בצפון

סיום הקורס נעשה בבית הספר הצרפתי למנהל עסקים Fontainebleau. בית הספר שוכן בקרבת פריז, בפונטנבלו - עיירה תיירותית יפהפייה בעלת זכויות רבות בהיסטוריה הצרפתית, שמהווה מוקד לפעילות אקדמית ולאומנים. בשלב הזה הצטרפה אליי גם דינה, לטיול המשותף הראשון בחו"ל מאז שעלינו לישראל.

כעבור שנתיים עשתה דינה את אותו קורס חשבונות.

זמן מה לאחר סיום הקורס, הוצע לי לעשות רילוקיישן לארצות הברית ולשמש כחשב בסניף התעשייה האווירית שם שעסק במטוסי מנהלים, אך באותה עת לא רציתי להיות רחוק מהבית בשל שירותו הצבאי של בני, וויתרתי על ההצעה.

בהמשך הוזמנתי לקחת חלק בצוות שהכין תוכנית עבודה לפיתוח הלוויין הישראלי הראשון עבור משרד הביטחון.

חלקי בצוות היה לבנות את תוכנית העבודה של הפרויקט שהתפרסה על צירי העלות והזמן.

הכנת התוכנית דרשה ממני ומהאחרים חקר משמעותי, כיוון שהתעשייה האווירית והמדע הישראלי בכלל לא הכירו את הנושא. במובן מסוים, תכנון לוויין נראה כמו מדע בדיוני.

אני שמח על שהפרויקט העניק לי הזדמנות להכיר אנשים מבריקים שהובילו את התוכנית בתעשייה האווירית, מחלוצי תוכנית החלל הישראלית.

ההצעה של התעשייה האווירית הועדפה על פני הצעה מקבילה שהוגשה על ידי מפעל רפא"ל. אומנם חלפו עוד כ-15 שנים עד ששוגר הלוויין הראשון, אך עד היום אני סבור שתרומתי בתוכנית זו היא המשמעותית ביותר שהייתה לי בתעשייה האווירית בכל שנות עבודתי בה.

בשנת 2000, עם המעבר למילניום החדש, פרשה דינה לגמלאות כשהיא נושקת לגיל 60. גמלאית צעירה ונמרצת שמאחוריה קריירה מוערכת.

* * *

במקביל לכך וככל שהתקדם הזמן, מצאתי את עצמי מעורב ביותר ויותר פיתוחים שפותחו באגף. הייתי הכלכלן היחיד בתוך קבוצה גדולה של מהנדסים בכירים; לא התערבתי בעניינים טכנולוגיים, אך פיתחתי יכולת להסתכל על התמונה הגדולה בקונטקסט הנכון, תוך הבנת הצרכים והמגבלות לסוגיהם הרבים. עזרתי לפרויקטים להתקדם ביעילות ובחסכנות.

בשנת 1976, לאחר כ-5 שנות עבודה בתעשייה האווירית, התמנית לתפקיד סגן ראש אגף הפיתוח - תפקיד שחשף אותי לתמהיל אחריות מורכב ומאתגר, בין היתר אחריות על כ-800 איש שעבדו באגף.

* * *

בשנת 1977 הסכימו בתעשייה האווירית שאצא לקורס חשבונות בבית הספר למנהל עסקים באוניברסיטת תל אביב.

הרבה שנים חלפו מאז שעזבתי את האקדמיה בקורסיבה והחזרה לשם, אומנם כסטודנט ולא כמרצה, מילאה אותי ברוח של התחדשות. בסיום הקורס טסנו כל תלמידי המחזור לאירופה, וערכנו ביקורים מקצועיים במפעלים שונים בגרמניה, בצרפת ובבלגיה; שם פגשנו אנשי כספים שחלשו על תקציבי עתק ועזרו לנו להשלים את הידע התאורטי.

תמונת הסיום של לימודי חשבות בבית הספר למנהל עסקים על שם רקנאטי באוניברסיטת תל אביב

יום אחד נודע לי שמנהל מב"ת מבקש למנות את אחת מנשות הכספים של מב"ת לחשבת של המפעל. הייתי סגן מנהל אגף הפיתוח, אך חשקתי בתפקיד החשב של מב"ת, שהיה גם הזדמנות טובה לקידום עבורי.

פניתי למנהל החדש והודעתי לו שאני מתכוון לעזוב לאור מינויה של אותה אחת. "אני לא רואה בכך ככלכלן, אלא כסגן מנהל אגף הפיתוח. אבל..." אפשר היה לשמוע את המחשבות רצות בראשו, "אם המחיר הוא שתעזוב, אז תפקיד החשב הוא שלך!"

לא הספקתי ליהנות מההישג; למוחרת היום נכנסה למשרדי אותה אשת כספים, וסיפרה לי בדמעות על מפח הנפש שעובר עליה מרגע שנאמר לי שמינויה בוטל. ליבי נכמר עליה, ולאחר שהרהרתי בדבר, החלטתי לוותר לה על התפקיד.

הצבתי לכך רק תנאי אחד; "כל קידום שתקבלי בשכר או בתנאים, יינתן גם לי במקביל".

זה היה תנאי מתקבל על הדעת ולא חמדני, וכולם הסכימו לו. אך עם כל הרוח הטובה של הצדדים, בפועל הדבר לא התקיים וחבל שכך.

"הבית של ננו ודינה"

לאורך שנים רבות דינה ואני שימשנו ככתובת ראשונה לצעירים יהודים שהגיעו מברזיל לישראל; חלקם מתוך כוונה להכיר את הארץ ואחרים מתוך כוונה לעשות עלייה ולהשתקע. בדרך זו או אחרת קיבלו ממכרים משותפים את הכתובת ומספר הטלפון שלנו והיו פונים אלינו לבקש עזרה.

הבקשות נגעו לכל תחום העולה על הדעת; החל מעזרה בהתנהלות מול הסוכנות ומול גורמים בירוקרטיים שונים, דרך תכנון טיולים בארץ, היכרות, מציאת מקום מגורים ועד עזרה כלכלית.

דלתנו תמיד הייתה פתוחה בפני כל מי שהגיע מקוריטיבה, ואט אט החל ביתנו בנוה מונוסון להיות מוכר בקרב הבאים מקוריטיבה, כמעין קונסוליה לא רשמית – "הבית של ננו ודינה".

כל זה התגבר כשדוד הילדים של חברי הגרעין שלנו מברזיל גדל והתחיל להגיע לביקורים בישראל. אז קיבלה השליחות הזו שלקחנו על עצמנו נופך יותר אישי, והסבה לנו נחת מרובה, לא פחות מהתועלת שקיבלו אורחינו.

אך התרומה המשמעותית ביותר שלי הייתה למהנדסים יוצאי ברזיל, שעבורם הייתה קשה הדרך להתקבל לעבודה בתעשייה האווירית. פתחתי להם דלת לקבל הזדמנות להוכיח את עצמם. כך צמחה אט אט "מאפיה" ברזילאית במפעל מב"ת, שיצא לה שם טוב.

מרים קרן ורץ לנגוח...

איורים שהכינו עבורי עובדים בתעשייה האווירית, לכבוד עזיבתי את מפעל מב"ת לטובת פרויקט הלבאי. הציורים מבטאים את דעתם על האדם והמנהל שאני

מארחים בערב ליל הסדר

בחצר הבית שלנו בנוה מונוסון

מארחים את משפחות דייטשמן, צוויבל וקופרשטיין 2005

פרויקט הלבִּיא

טקס חתימת הסכם השלום בין ישראל ומצרים, שנערך על מדרשאות הבית הלבן, חתם את העשור של שנות ה־70 באווירה חגיגית.

אך נדמה כי התחושה האופטימית התפוגגה מהר מאוד, כבר בחודשים הראשונים של שנת 1980, בשל שורה של התרחשויות בארץ ובעולם; הצבא האמריקאי נחל כישלון בניסיון לחלץ את בני הערובה האמריקאים, שהוחזקו על ידי השלטון האיראני לאחר המהפכה האיסלמית באיראן. כמה חודשים לאחר מכן פרצה מלחמת איראן עיראק שנמשכה כ־8 שנים.

העולם החופשי, בהובלת ארצות הברית, הטיל חרם על משחקי האולימפיאדה שנועדו להיערך באותה שנה במוסקווה, וזאת בשל פלישת ברית המועצות לאפגניסטן.

באותה שנה הוחלט על החלפת הלירה הישראלית במטבע חדש - שקל. מהלך שאחת ממטרותיו הייתה ניסיון לבלום את האינפלציה הגואה בישראל. המהלך לא צלח; האינפלציה המשיכה לדהור, עד שבשנת 1985 הוחלף השקל בשקל חדש, במקביל לתוכנית הייצוב הכלכלית שהצליחה לרסן את האינפלציה ולייצב את הכלכלה הישראלית.

ממרחק הזמן נדמה כי לכל הגורמים הכלכליים והגאופוליטיים הייתה השפעה ניכרת על הפרויקט שאליו הצטרפתי באותה שנה, 1980 - "פרויקט מטוס הלבִּיא" שהתעשייה האווירית החלה בפיתוחו. הלבִּיא תוכנן כמטוס קרב חד־מנועי, מודרני ורב־משימתי, קטן, זריז ומתוחכם, שיצויד במערכות ממוחשבות מהמתקדמות בעולם והיה בעל תצורה חדישה שהקנתה לו כושר תמרון מעולה.

מכאן המשכתי למפעל ממ"ן (מערכות מידע וניהול) שעסק בפיתוח, בייצור ובשיווק של מערכות מידע וניהול, תוכנות מחשב ושירותי מחשוב עבור הגופים הגדולים במשק ובהם צה"ל, ממשלת ישראל, מוסדות אקדמיים ועוד.

הייתי אחראי להיבטים הכספיים של האמצעים שפותחו; תקציבים ורכש של מחשבים ומערכות מידע לכל מפעלי התעשייה האווירית. זו הייתה תקופה מרתקת שבה החברה הישראלית על ענפיה השונים נכנסה לתהליך של מעבר מניהול ידני מסורבל למחשוב של מערכות ניהול מלאי, כספים, משאבי אנוש, תכנון וייצור וניהול פרויקטים.

הרמת כוסית באגף הפיתוח

מרגע הפרסום על דבר הפרויקט הוא עורר עניין רב ובעיקר גאווה לאומית, שהינה היכולות הטכנולוגיות וההנדסיות הגבוהות שיש בישראל מפתחות מטוס קרב כה מתקדם. אך במקביל נשמעו גם קולות של מתנגדים שטענו שעלות הפיתוח יקרה מכפי יכולותיה של המדינה ואחרים שטענו שפיתוחו מעמיד אתגרים מול ארצות הברית, שמצד אחד סיפקה רכיבים חיוניים ביותר לפיתוח, ומנגד, ראתה בו מתחרה למטוס ה-F16 האמריקאי.

עבור התעשייה האווירית הפרויקט היה מקור תעסוקה משמעותי, שהועסקו בו אלפי מהנדסים; הוא הבטיח תנופה כלכלית רצינית לארגון, ופיתוח הידע והניסיון של הטכנולוגיה האווירית בישראל. מערכת השיקולים התקציביים והפוליטיים הורגשה היטב גם באולמות הפיתוח.

בין היתר זכורים לי הדיונים סביב בחירת יצרן המנוע של הלבאי. בשנת 1987, לאחר שיוצרו כמה אבות טיפוס של הלבאי, ובסיומו של דיון ציבורי ממושך ונוקב, הוחלט על הפסקת הפרויקט.

כיום ברור כי למרות ביטולו, הייתה לפרויקט תרומה עצומה לקידום הידע והיכולות הטכנולוגיות של התעשייה האווירית. בנוסף לכך, הפסקת הפרויקט שחררה לשוק האזרחי אלפי מהנדסים מוכשרים, שהיוו את חוט השדרה של תעשיית ההייטק הישראלית שהחלה לפרוח בשנות ה-90.

העבודה בפרויקט הלבאי הכניסה אותי לתחום התכנון לטווח ארוך של התעשייה האווירית.

כעת הייתי חשוף לשלל פעילויות התעשייה האווירית, דרך כל החטיבות והמפעלים שהרכיבו אותה, שנתנו לי תמונה פנורמית מרתקת על הארגון.

גמלאות

אט אט החלה להתגבש בי ההחלטה שהגיעה העת לחשב מסלול מחדש. היו לי קשרים ענפים גם מחוץ לתעשייה האווירית, שהיו בהם הזדמנויות שונות.

באותה שנה - 1992, הציעה התעשייה האווירית לעובדיה הוותיקים תנאים מצוינים לפרישה מרצון ורציתי לנצל את ההזדמנות כדי לפרוש.

אחד מתפקידיי היה לערוך רשימה של עובדי ממ"ן המיועדים לפיטורים בשל צמצום כוח אדם. הוספתי גם את שמי לרשימה זו. נקראתי ללשכתו של מאיר דביר, משנה למנכ"ל התעשייה האווירית, לפגישה אישית. הוא רכן קדימה, והניח את מרפקיו על השולחן. "אתה יודע, מר קושניר..." אמר בנימה רשמית, "רק עכשיו החלפנו את מנהל ממ"ן. דווקא כעת נוכחותך חשובה עוד יותר. המנהל החדש יהיה חייב אותך לצידו בתחילת הדרך," תשובתו אכזבה אותי, אך הנהנתי בהבנה.

לא ידעתי אם בעתיד תהיה הזדמנות לפרישה בתנאים משופרים שכאלה.

"תצטרך לדחות קצת את התוכנית לצאת לפנסיה," פסק, "נשחרר אותך בשנה הבאה עם אותם התנאים," הוסיף וחתם את הדיון. כמה חודשים חלפו משיחתי עם דביר, והינה נודע כי הוא עצמו הודיע שהוא יוצא לפנסיה. ביקשתי להיפגש עימו ולמרות שהיה מאוד עסוק התעקשתי, ובסופו של דבר הוא קיבל אותי ללשכתו.

Um pedacinho do Brasil

פיסה קטנה מברזיל

בקרב הברזילאים, ובפרט אלה המהגרים מארצם, מקובלת התפיסה כי לכל מקום אליו הם הולכים, הם נושאים איתם פיסה קטנה מברזיל. תפיסה זו מבטאת את האהבה לתרבות הברזילאית השמחה והאופטימית, והגאווה על כך שהיא חלק בלתי נפרד מהם.

גם שלושה עשורים לאחר שעזבתי את ברזיל, וחייתי את האינטנסיביות המתוחה בלב התעשייה הביטחונית של ישראל, המשכתי לשאת בליבי תחושה שברזיל היא עדיין חלק ממני.

כעת, כשהייתי גמלאי, והיו לי הזמן והאמצעים, מצאתי את עצמי פועל ביותר ויותר אפיקים לעשייה בין־תרבותית בין מדינתי – ישראל ארץ האבות, לבין ה־Pátria (מולדת) הברזילאית.

בזכות הידע והניסיון שלי בתחום המחקר והפיתוח, היה לי יתרון יחסי במכירת ידע טכנולוגי ישראלי לברזיל.

חלק מרכזי בתחילת דרכי זו היה הפעילות עם החברה הברזילאית הגדולה "פוזיטיבו" (Positivo).

"פוזיטיבו" הוקמה על ידי צעיר יהודי בשם הליו ברוק רוטנברג, בוגר האוניברסיטה הפדרלית של פרנה, וכיום היא חברה ענקית העוסקת בייצור מחשבים, טלפונים סלולריים, ובהנגשת ידע וטכנולוגיה חינוכית.

שיתוף הפעולה החל משנות ה־90 המוקדמות, זמן לא רב לאחר שפרשתי מהתעשייה האווירית. תפקידי היה לעזור ל"פוזיטיבו" לקנות מישראל את החידושים המעודכנים ביותר בתחום החינוך והטכנולוגיה החינוכית שפותחו בארץ, כמו מט"ח, פמד וקומפי.

"אני לא זוכר שאמרתי דבר כזה," אמר פזור דעת. הייתי נדהם

מכדי לענות. ואז המשיך: "אבל אם אמרתי, אני אקיים."

ישבתי עם מנהל כוח האדם של התעשייה האווירית, ובתוך חודש בנינו תהליך פרישה מזורז, שכלל תנאי פרישה נאים. כעת הייתי מוכן ובשל לאתגרים חדשים ושונים בתכלית.

שנות עבודתי בתעשייה האווירית היו פוריות מאוד עבורי, וקידמו אותי מאוד ברמה האישית, המקצועית והמשפחתית.

של ד"ר אברהם מילגרם, כולל אסופת מאמרים אודות איחוד "הבונים-דרור", והוא נחשב כיום כמעט כ"התנ"ך" של התנועה בברזיל. כפי שחברויות ילדות נשארות איתנות גם כשהחברים כבר מתפזרים, כך גם החזרה לערכי תנועת "דרור", לאחר יובל שנים, נאחזה בלב ובנתיב חבורת פעילים מזדקנת, שמלבדי מנתה שלושה חברים נוספים - צירים של תנועת "דרור". גם כשמיצינו את חובותינו כלפי הנוער, אנו מחפשים הזדמנויות להיפגש בינינו. מפגשים אלה משמרים את הקשר ואת ההווה המיוחדת שאפיינו את הצוות.

ביקור במפעל סולבר

עבדתי עבורם על בסיס עמלה ששולמה לי מהמכירות בברזיל. "פוזיטיבו" הייתה חברה צעירה ודינמית, שבמקביל, עבדו בה אנשים יצירתיים שפיתחו מוצרים מעניינים וחדשניים, ואני שמח על ההזדמנות שהייתה לי להיות שותף לעבודתם. הפעילות המסחרית שלי מול "פוזיטיבו", ההיכרות עם ברזיל והרקע הכלכלי שהיה לי, הובילו לבקשות מצד גופים שונים בארץ לעזור להם בפתיחת דלתות ב"ארץ הסמבה". סייעתי ככל שיכולתי, ובשלב מסוים נבחרתי לשמש כסגן הנשיא של "לשכת המסחר ישראל ברזיל".

הלשכה מסייעת לארגונים וחברות בשתי המדינות לאתר הזדמנויות עסקיות, וכך, את כל מה שעשיתי עד כה בצורה פרטית ואישית, התחלתי לעשות באופן ממלכתי.

תפקיד אחר שקיבלתי על עצמי בין השנים 1994 עד 2010, הוא "קונסולריו" של שגרירות ברזיל בישראל. לא הייתי חלק מהסגל הדיפלומטי, אך שימשתי כמעין קונסול אזורי וייעצתי בעניינים שונים, בעיקר חברתיים, לאזרחים ברזילאים שחיו בישראל. התגייסתי בשמחה לפעילות אחרת - חברתית, כחבר בעמותת "דרור (הבונים) אתמול והיום".

תנועת הנוער שבה גדלתי וצמחתי פעלה לחזק את הקשר בין הדורות. השאיפה הייתה להנחיל לצעירים את מורשת העבר של התנועה, ולספר על השתלבותו של הנוער היהודי הברזילאי בחברה הישראלית, והגשמתו את ערכי התנועה בארץ. עיקר הפעילות נעשית מול הצעירים המגיעים לשנת שירות בישראל.

בין היתר פעלנו להפיק ולהוציא לאור ספרים ופרסומים ששימשו את התנועה בברזיל. אחד מהספרים: "Fragmentos de Memorias",

צבי חזן, נשיא לשכת המסחר ישראל ברזיל, ואני בכנס מסחרי

מפגש במלאות 40 שנה לעליית הגרעין של דרור הבונים לישראל

טיול בירושלים של ותיקי תנועת דרור הבונים

רימונים

בזכות הקשרים הציבוריים שהחלו להתפתח עם ברזיל פנה אליי המנכ"ל של חברת "פומגטק" - ד"ר דן רימון, וניסה לגייס אותי לפרויקט גדול שעלה במוחו.

"הרימונים מבשילים בישראל מאוגוסט עד דצמבר..." הסביר לי דן. "נכון, בדיוק לקראת החגים," אמרתי וחשבתי לעצמי איפה הקץ'. דן הנהן והמשיך, "ובגלל הבדלי האקלים והטמפרטורה, אפשר יהיה לגדל רימונים בברזיל, שיבשילו ממרץ עד יולי." הבנתי לאן הוא חותר, "אז אתה בעצם רוצה להכפיל את עונת הרימונים, אם נצליח לגדל אותם שם."

הרעיון היה מקורי ומפתיע, וביחד עם התלהבותו של דן, השתכנעתי שמדובר באתגר עם פוטנציאל עסקי, והתחלתי לחקור את הנושא. זה היה השלב בו יזמתי הקמת חברה בברזיל חברה בשם "פומגטק ברזיל" - PomegTech Brasil, שפעילותה תכלול גידול רימונים, שיווקם לעולם והקמת תעשיות לייצור מוצרים שונים מהרימון כמו מיץ, יין ומוצרים קוסמטיים.

למרות שאני כלכלן ולא חקלאי, הבנתי שהקטע הקריטי הוא שתילת הייחורים באדמה הברזילאית.

התחלנו לגדל ייחורים של עצי רימון צעירים מישראל באזור אחד בפרנה ובהמשך שתלנו באזור אחר את שתילי הרימון שגדלו. אחד מהשותפים ב"פומגטק", איש עסקים ברזילאי ערבי-נוצרי, בעל רשת מלונות, שהייתה לו חווה גדולה בצפון פרנה, הקצה שטח מאדמותיו לשתילת הרימונים, ולקח על עצמו את הטיפול בגידולם. כעת, לאחר שנמצאו שני הקצוות לפרויקט, צריך היה לטפל בבירוקרטיה המורכבת הכרוכה ביבוא צמחים ועצי פרי ממדינה למדינה.

בחלקת שתילי הרימון הראשונה

מכולה עם 300 אלף ייחורים ראשונים

ביקור במפעל לייצור יין רימונים בצפון הארץ

למזלי הרב, אחד מהחברים שלמדו איתי כלכלה, כיהן כשר החקלאות של ברזיל.

"אני אעשה כל מה שאני יכול בשביל לחסוך לך זמן," אמר בידידות, ומייד הרצין, "אך עליך לקחת בחשבון, הנריק, שאי אפשר לדלג על אף שלב בהשגת האישורים."

הודות לעזרתו של חברי השר, בתוך שנה הסתיים התהליך שהפסימיים מהמעורבים העריכו שיימשך כ-10 שנים.

המשלוח ראשון של כ-300,000 ייחורים, שנשלח לברזיל ונשתל בהצלחה על פני כ-50 הקטרים (500 דונם), החל להראות ניצנים של הצלחה.

דווקא אז, ביולי 2014, חלה הסלמה בין ישראל לארגון הטרור חמאס, שהובילה לפתיחת מבצע "צוק איתן".

התברר שהופעלו לחצים על השותף המלונאי בעל החווה לנתק כל קשר עם החברה הישראלית, ולעבור לעבוד עם גוף אחר אמריקאי. בעל החווה נכנע ללחצים, הפרויקט המשותף נעצר, והחברה שלנו - "פומגטק", נסגרה. בכך נגוז החלום למכור רימונים בברזיל.

תחילת הדרך בפומגטק

מסביב לעולם ב-45 יום

במהלך השנים בישראל טסתי לברזיל פעמים רבות, אחת לשלושה חודשים, ובפרט בתקופה בה עבדתי עם "פוזיטיבו" וכיהנתי כסגן נשיא לשכת המסחר ישראל-ברזיל. לפעמים דינה הצטרפה אליי, ולעיתים טסתי לבד.

באחת מארוחות השישי בביתנו, שנערכה כיומיים לאחר חזרתנו מטיסה, נעמדה נכדתי ורד ליד המזוודות הריקות שהונחו במרפסת. "סבא, קראה לי וסימנה בידה שאבוא אליה, "למה אתה וסבתא

תמיד נוסעים לבד ולא לוקחים אותי?"

שאלתה תפסה אותי לא מוכן, "כשתהיי קצת יותר גדולה ניקח אותך", חייכתי, וליטפתי את ראשה.

בלילה, לאחר שכולם התפזרו, העברתי את המזוודות למחסן, ונזכרתי בבקשתה של ורד. לא יכולתי להעלות בדעתי כי השיחה התמימה עומדת להוליד את הפרויקט המשמעותי ביותר בחיינו, שעמד להימשך כמעט 20 שנה.

בפסח ורד ניגשה אליי, "סבא, אתה זוכר שבנסיעה הקרובה אתה לוקח אותי אתכם לחו"ל?"

ממעמקי זיכרוני צפה בעמימות שיחתנו הקודמת, "למה?" "אמרת שתתיקח אותי כשאהיה גדולה", ורד התנדנדה מרגל לרגל, "והינה אני עוד מעט בת 10", הוסיפה בנחישות.

בקיץ הייתה מתוכננת לי טיסה נוספת לברזיל, ובאופן לא מודע, דמיינתי אותה מטיילת איתנו בקוריטיבה.

ורד משכה בידי וקטעה את הרהורי, "סבא, אולי ניקח איתנו גם את סבתא?"

דינה בקטיף רימונים

כל נסיעה תוכננה כמו מבצע; כל נכד קיבל מראש ספר על ברזיל, ובחר מתוכו 2 מקומות שהעדיף לבקר בהם - כמו למשל: האמזונס, פנטנל, באהיה, מאסיו, נטאל, מורו דה סאן פאולו ועוד. אלה הצטרפו ל-3 מקומות שהיו מבחינתנו חובה; קוריטיבה, מפלי איגואסו וריו דה ז'נרו.

כל נסיעה שכזו נמשכה 45 ימים, כולל ארצות הברית וברזיל. לא אסתיר שאת הנסיעות ליוו גם חששות מהאחריות על בריאות הנכדים.

11 הנסיעות עם שניים עשר נכדינו, היו הפרויקט הכי יפה שעשינו בחיים, ובפער. הקדשנו לו הרבה זמן וכסף, אך ההנאה ממנו עלתה עליהם לאין ערוך. הקשר עם כל אחד מנכדינו התחזק, ויצר חוויות זיכרון שנשארת עם כולנו לתמיד.

שרשרת הנסיעות עם הנכדים נפרשה על פני 19 שנים והסתיימה בשנת 2013, כשנכדתנו הקטנה ביותר הגיעה לגיל 10. בשלב כלשהו ביקשו הנכדים לעשות סבב טיולים נוסף עם סבא וסבתא.

החלטנו על נסיעה לאירופה למשך שבוע, למדינה שכל אחד מהנכדים יבחר, כשתכנון המסלול של הטיול הוטל הפעם על הנוסע התורן. הנכדים בחרו במגוון ערים ומדינות של אירופה הקלסית ובהן; לונדון, פריז, ברצלונה, איטליה, הולנד, וכן שווייץ ויוון.

הרצונות ותכני הטיול היו שונים זה מזה במיקום ובמהות, ומהם למדנו כיצד ילדים שגדלים בבית אחד ומקבלים את אותו החינוך, מתפתחים אחרת, ומפתחים העדפות ותחומי עניין אינדיבידואליים. גם הסבב השני תם, אך נאמנים לתפיסת העולם שלנו - שאת הנתינה לצאצאינו אנו מעדיפים לעשות כשאנחנו עדיין במצב עמידה, המשכנו את הפרויקט שקיבל זווית חדשה, רגועה ומקומית אך מפנקת ומשמרת את תשומת הלב.

“נראה, תני לי לחשוב על זה קצת...”

דינה אהבה את הרעיון, “ננו, יש כל כך הרבה מקומות יפים שנוכל להראות לה,” דינה קמה מהמיטה, לקחה פנקס ועט, והתחילה לכתוב.

* * *

התחלנו להכין את הוריה של ורד שייתנו את הסכמתם לנסיעתה איתנו לצד השני של העולם.

זו הייתה הרפתקת חייה של ורד; היא התלהבה מהטיסות ומבתי המלון, נשארה פעורת פה מהמקומות היפים אליהם לקחנו אותה, ואפילו התחילה לפטפט מעט בפורטוגזית. אך נדמה שלצד כל אלה, חלק ניכר בהצלחת הטיול היה זמן האיכות הפרטי שלה עם סבא וסבתא, ושלנו עימה.

* * *

“גם אני רוצה לטוס איתכם,” רותם, קפצה עלינו במפגש המשפחתי שלאחר מכן. היא שמעה מאחותה הגדולה על כל ההרפתקאות שעברו עליה בברזיל, “אז מתי נוסעים?” הוסיפה וכבר החלה לתכנן בקול מה תיקח איתה במזוודה.

דינה ואני הסתכלנו זה על זה, “כשתהיי בת 10...” אמרנו פה אחד. וכך החלה מסורת משפחתית מפוארת; כל נכד שהגיע לגיל 10, יצא עימנו לטיול ממושך ומושקע בחו”ל.

מהר למדי התקבענו על מבנה מנצח שכלל נחיתה בניו יורק ונסיעה לבוסטון להכיר את מויזס אחי ומשפחתו, ומשם טיסה לפלורידה לבילוי של שבוע בדיסני וורלד. משם יצאנו בטיסה לברזיל.

סבתא דינה, סבא ננו והנכדים פרויקט נכדים בגיל 10 (1994-2013)

סבא וסבתא, 1994

רותם, 1996

ורד, 1994

קרן, 2001

דרור, 2000

ננה, 2004

פז דה אינזאסו

12 פעמים בשנה, בכל יום הולדת של אחד מנכדינו, דינה ואני יוצאים איתו למסעדה שהוא בוחר. לאלה מהם שהתחתנו, או נמצאים בזוגיות, מצטרף גם בן הזוג. הודות לימי הולדת אלה, למדנו להכיר מסעדת חדשות וטובות, שלא היינו זוכים לבקר בהן ביוזמתנו. הנכדים למדו להבין שהאוכל הוא אינו העיקר, אלא עצם המפגש וההתעדכנות ההדדית על מה שעובר על כל אחד ומהן תוכניותיו. כולם נותנים תשומת לב לכך שליד המסעדה תהיה חנייה קרובה, ונמנעים מלאתגר אותנו למאמצים שכבר אינם מתאימים לגילנו.

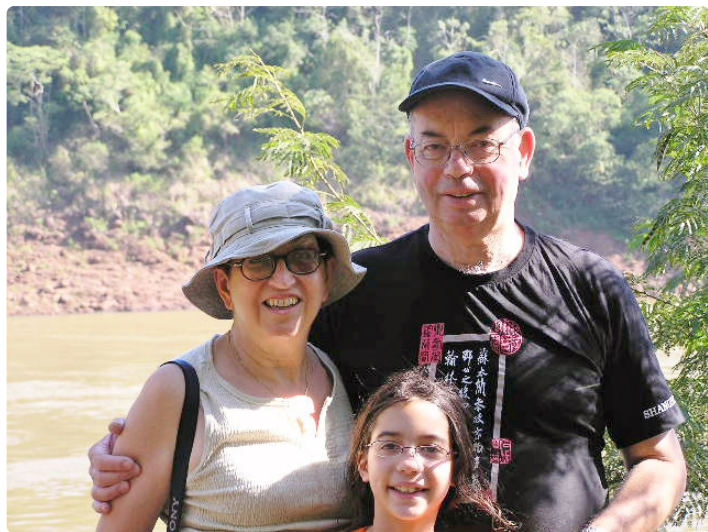

עם ורד - 1994

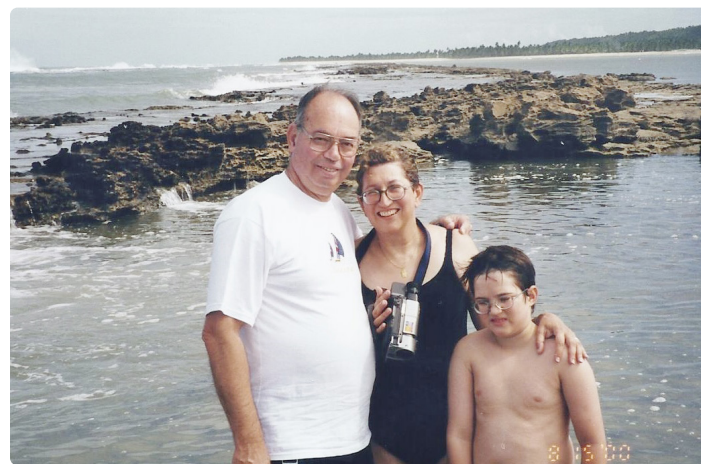

עם רותם - 1996

עם נוגה - 2004

עם דרור - 2000

עם לי וגל - 2005

עם קרן - 2001

עם יובל - 2011

עם שי - 2012

עם יותם - 2006

עם שחר - 2008

החברה הטובים

לאורך השנים צברנו מעגלים רבים של חברים מכל מיני מסגרות, שהודות להם היו לנו חי חברה גדושים ומעניינים. החברויות הוותיקות האלה כוללות חברי ילדות מהארץ ומהעולם, שכנים, חברים שהגיעו דרך הילדים, וכמובן חברים מהעבודה. כל אחד מאיתנו, דינה ואני, הוא איש של אנשים. והפעילויות המשותפות והמפגשים עם החברים השתלבו בטבעיות בסדר היום המלא שהוקדש למשפחה ולקריירה. אירחנו והתארחנו, ויצאנו לטיולים משותפים, קצרים וארוכים בארץ ובעולם, והרווחנו חברים לחיים.

עם החברים מנוה מונסון

עם מיתר - 2013

דינה ואני עם כל הנכדים, והמזוודה המפורסמת ששימשה אותנו בכל הנסיעות

עם משפחת גרופרמכר בביקור בקוריטיבה, 2018

בביקור אצל משפחת זינדלוק בקוריטיבה, מאי 2023

עם חברים מקוריטיבה שגרים בישראל, 2018

עם חברים מקוריטיבה וישראל בביקור בפולין, 2015

עם מאוריסיו ומרטיניה שולמן, ואידל אחיה בגרמדוס דרום ברזיל 2021

עם חברים מתנועת עלייה 2015

עם משפחות שפירא, שילר וביידה 2023

בית ומשפחה

מיום שהתמקמנו בנוה מונוסון לא עזבנו. במהלך שנות מגורינו עברה השכונה כמה גלגולים. כשהגענו הייתה מעין מועצה מקומית, אחר כך הפכה ליישוב קהילתי, וכיום היא חלק מהעיר יהוד-מונסון, ונהנית ממעמד אוטונומי בתחומים רבים.

ילדינו התבגרו בנוה מונוסון, ונהנו משכונה מבוססת ואיכותית, שיש בה רמת חינוך גבוהה, ושפע של פעילויות תרבות.

ארבעתם - אברי, רונית, יוסי ומעינה עברו מסלול דומה של תיכון, שירות צבאי, ובהתאם לאתוס המשפחתי שטיפחנו, שעל פיו לימודים אקדמיים הם הכרח ותמיד יימצא הכסף הנדרש לממן אותם. כל אחד בזמנו רכש השכלה בתחום שבו בחר, וכולם הקימו משפחות. **אברי** - התחתן עם גילה, ולשניהם קריירה מצליחה בתחום ניתוח מערכות.

הם גרים בקרבתנו - ביהוד-מונוסון.

לאברי וגילה שלוש בנות; קרן, הנשואה לאייל ומתגוררת בתל אביב, נוגה - נשואה לתומר וגרה בגבעתיים, ושחר - בתם הצעירה. **רונית** - התחתנה עם דוד ויזנטל. היא למדה חינוך ובהמשך ייעוץ חינוכי, ולאורך השנים, עד צאתה לגמלאות, עבדה כמורה ויועצת חינוכית.

דוד למד הנדסה ומנהל עסקים, והיה בעל תפקיד בהנהלת חברת "מקורות". לאחרונה גם הוא פרש לגמלאות ומתנדב כפרמדיק במד"א. הם גרים במודיעין.

לרונית ודוד ארבעה ילדים; ורד הנשואה לאיתי, והם גרים בראשון לציון עם שלושת ילדיהם, ניני - גיא, אורי וטליה.

המבורכים שלי התרחב במהירות, נאלצתי להסתפק בתצלום של פרחים; כפי שנאמר "תמונה אחת שווה אלף מילים"...

מבחינה זו הפלטפורמות הדיגיטליות באו לי בזמן, ואפשרו לי להעביר את ה"שבת שלום" בלחיצת כפתור. עם התפתחות קבוצות הוואטסאפ, התאפשר לי בלחיצת כפתור לשלוח את אותה הברכה לעשרות אנשים.

בשנים הראשונות נהגתי לשלוח תמונות שצולמו על ידי דינה במהלך טיולי הבוקר שלנו. מתמונות מזדמנות שמשכו את עינה של דינה, עברנו לכאלה שהיו מתוכננות יותר. הגיעו הדברים לכדי כך, שכשעברנו במקום מסוים, קלטנו שנינו את אותו פריים, וכל אחד חשב בנפרד שהינה לפנינו הקומפוזיציה המושלמת לברכת סוף השבוע הקרב.

עם הזמן מצאנו ברשת מקור אינ-סופי לצילומים מרהיבים של פרחים בטבע או בזרים מורכבים, שניתן בקלות להורידם ולשלוח. אומנם מדובר בפעולה פשוטה למדי, אך אני נוהג להשקיע בכך מחשבה מעמיקה, כפי שעשיתי תמיד בכל הנוגע לאהוביי, וחשוב לי שמשבוע לשבוע, יהיה גיוון בין תצלומי הפרחים.

רותם, הנשואה לאבי, והם גרים בכרכור עם שלושת ילדיהם; נעמי, אסף ואיילה.

דרור, נשוי למורן, והם גרים בבית אריה עם בתם רוני.

בנם הרביעי יובל לומד בירושלים.

יוסי - התחתן עם יעל, הוא למד רפואה והתמחה ברפואת משפחה. כיום הוא מנהל המחלקה להתמחות ברפואת משפחה במכבי שירותי בריאות, בפריסה ארצית.

יעל היא בעלת סטודיו לאומנות, והם גרים בזיכרון יעקב.

ליוסי ויעל שני ילדים; יותם, המתגורר בהרצליה, ומיתר גרה בחדרה.

מעינה - התחתנה עם יורם לרדו, היא בעלת תואר שני בחינוך מיוחד, תחום בו היא עוסקת כל השנים.

יורם הוא תת־אלוף במילואים. הוא עשה תפקידים בכירים בפיקוד העורף, וכיום הוא מכהן כראש רשות החירום הלאומית במשרד הביטחון. הם גרים במודיעין.

למעינה ויורם שלוש בנות; לי הנשואה לסתיו ומתגוררת בתל אביב, גל הנשואה לאורי וגרה במודיעין, ושי שגרה אף היא במודיעין.

אנו גאים בהישגים של ילדינו, ובמשפחות הנהדרות שהקימו, ובקשר המשפחתי הקרוב בינם לבין עצמם ובינינו. אני מאמין כי חלק מעוצמתו של הקשר המשפחתי המתמשך מושפע לא מעט מכך שבמשך כ־40 שנים אירחנו את כולם מדי שבוע לארוחת שיש מושקעת, וכך גם בראש השנה ובפסח.

זו הייתה טרחה לא מעטה, אך עשינו אותה באהבה, וקיבלנו בתמורה כמות כפולה ומכופלת של אהבה ודאגה.

מסורת נוספת שהנהגתי ואשר פועלת זה שנים רבות, היא לשלוח בכל יום שיש ברכת "שבת שלום" לכל בני המשפחה, ולמעגל של חברים ואנשים היקרים לי.

מצעירותי בברזיל למדתי שאין כמו זר פרחים כדי להעלות חיוך על פניו של אדם, ולעשות לו טוב על הנשמה, אך כיוון שפורום

* * *

בתוך כל המשפחתיות החובקת הזו, דינה ואני תמיד מצאנו את הזמן לבלות זה עם זה, ואף להקדיש לאהבות האישיות של כל אחד מאיתנו; לאורך שנים רבות טסנו יחד 2-3 פעמים בשנה לטיולים בחו"ל, בנוסף לנסיעות לברזיל.

יש לנו מנוי לתיאטרון. מנוי נוסף לוקח אותנו כבר עשרות שנים לקונצרטים של התזמורת הקאמרית הישראלית. תקופה ארוכה היינו יורדים מדי שנה לאילת לפסטיבל השנתי למוזיקה קאמרית וקלסית. מנויים נוספים הם להרצאה וסרט במוזיאון תל אביב - אשר לרוב הם עוסקים בפילוסופיה, באומנות ובקולנוע, וכן מינוי לסרטי טרום-בכורה במרכז הבמה בגני תקווה.

מנוי אחרון הוא להרצאות בחוג לידיעת הארץ, שבו אנו מתמידים כבר מעל שני עשורים, שבמסגרתו אנו גם יוצאים לטיולים ברחבי הארץ ובחו"ל.

שנינו מאמינים כי חיים פעילים תורמים לבריאות, ולכן, בזמן הפנוי שעוד נותר לנו, אנחנו נפגשים עם קבוצת חברים מקומית. אנו 4 זוגות שמכירים כבר שנים, ונוסעים בחבורה לנפוש בים המלח פעמיים בשנה, וטסים עימם לטיול בחו"ל אחת לשנה.

אחת לשבועיים דינה משתתפת בחוג לתנ"ך. בנוסף היא חובבת צילום, ומשתתפת במפגשים קבועים במועדון צילום באזור. מדי פעם אני מתלווה אליה, קצת לעזור לה כשהיא נחלשת, וקצת כדי להיות שותף בחוויה.

דינה חלתה בסרטן שעבר כמה גלגולים, היא התמודדה עימו בנחישות במשך 7 שנים והייתה בטיפולים ובמעקב רצוף בתל השומר. בתקופה זו חזרה והביעה את געגועיה לאימה שאליה הייתה קשורה

מאוד ולחברים הטובים מהתיכון, ומדי פעם התעוררו בה פרצי תשוקה לאוכל הברזילאי שהיה אהוב עליה.

ב-23 במאי 2024 נפל דבר; כוחה של דינה תש, והיא נכנעה למחלה שעיימה התמודדה תקופה ממושכת. למרות התמיכה שכולנו הענקנו לה במהלך האשפוזים והטיפולים, הכאבים והשתיקות, מותה הכה בהלם את כל בני המשפחה והחברים. איש לא הצליח לעכל את העובדה שדינה, האישה השמחה והחיונית - עזבה את העולם.

עם ארבעת ילדינו בבגרותם

משפחתנו בהרכב מלא

יוסי ומשפחתו

אברי ומשפחתו

מעינה ומשפחתה

רונית ומשפחתה

עם הנכדים ביום הולדת 83 של דינה פברואר 2024

מרימים כוס לחיים

היננים שלנו 2023

חוגגים לי יום הולדת 70

אחרית דבר

פגעי הזמן והגיל לא פסחו גם עליי; זה שנים רבות אני סובל מכאבי גב. הצד הטוב של הדבר הוא שהם מחייבים אותי להתמיד בפעילות ספורטיבית יום יומית; התעמלות בוקר הכוללת סדרה קבועה של תרגילים, והליכה באופן קבוע. לאחרונה הצטרפו לתחלואיי גם בעיות לב, אך אני נמצא במעקב ומטופל לפי הצורך.

ספר זה יוצא לאור עם כניסתי לשנה ה־87 של חיי. תקופת הכנתו אפשרה לי לעצור לרגע ולהביט לאחור.

חיי מתפרשים מהעשורים המוקדמים של המאה ה־20, לעומק המאה ה־21, והם הציבו אותי ואת בני דורי נוכח אירועים כבירים שעיצבו את העולם; מהפכה צבאית בארץ הולדתי, מלחמת העולם השנייה, קריסת האידיאולוגיות הפשיסטית והקומוניסטית ששאפו להשתלט על העולם, שימוש בפצצת אטום ראשונה, נחיתה על הירח, מהפכה טכנולוגית ודיגיטלית, מגפה עולמית, והתפתחות מדע הרפואה שהקפיצה את תוחלת החיים האנושית בעשרות שנים. הקמת מדינת ישראל היא אירוע היסטורי מכונן, שנתן לי את הזכות להגשים את שאיפתם הגדולה של יהודים במשך אלפי שנים - "לשנה הבאה בירושלים". ואני גאה על כך שנסיבות חיי הביאו אותי לתרום תרומה צנועה לחיזוק עליונותה הצבאית, מול האויבים המקיפים אותה, אפילו בזמן כתיבת שורות אלה, בזמן מלחמת "חרבות ברזל". אני יכול לומר בלב שקט שהחיים חייכו אליי; הקמתי משפחה נפלאה לצד דינה, אהובת נעוריי, שהיא השותפה הטובה ביותר שיכולתי לבקש לחיים, וביחד יצרנו מודל משפחתי של חריצות ונתינה.

המשפחה מתכנסת לחגוג יום הולדת 80 לדינה

ראש השנה ללא דינה.

ארוחת ראש השנה הראשונה ללא דינה

בניתי קריירה מוצלחת שהניעה מיזמים רבים. חייתי בשתי יבשות, ובשתי מדינות נהדרות ושונות מאוד זו מזו, אך כל אחת מהן נטועה עמוק בליבי.

צברתי מאות שעות טיסה באוויר על הקו ברזיל-ישראל, אך גם כשהראש היה בעננים, תמיד נשארתי עם שתי רגליים על הקרקע. את המורשת הזו אני מעביר בגאווה לילדיי, לנכדיי ולניניי.

מכתבים לאימא

דינה הרבנה אותי להעלות את סיפור חיינו על הכתב ולהוציאו לאור, ומצערות אותי מאוד העובדה שהיא לא זכתה לראותו. בנסיבות אלה, אך טבעי היה לסיים את הספר בדברי פרידה ממנה, מכל אחד מילדינו, שמציגים בזווית אישית את מעלותיה ואת אהבתם אליה כאדם, כאישה ובעיקר כאימא.

אני לא רוצה להיפרד / אברי

אימא,

אבא ביקש שנכתוב לך מכתב פרידה. אבל אני לא רוצה להיפרד. יש כל כך הרבה דברים, שגם אם אינך נמצאת, את נוכחת ממש כאילו היית; כל כך הרבה מאכלים שכאשר מכינים אותם או אוכלים אותם, הגרסה שלך להכנתם צפה ועולה, ממש כאילו שאני מתקשר לשאול אותך איך עושים שלב זה או אחר.

איזה בשר שמים ב־Feijoada? איך לטפטף את הביצה לתוך המלית של פשטידת Palmito? שלא תהפוך לחביתה?

אז אני אמשיך לבשל איתך ולא איפרד.

יש כל כך הרבה ספרים וכל כך מעט זמן לקרוא את כולם, אז על איזה ספר דיברת בזמן האחרון שכדאי לקחת דווקא אותו – האם זה החדש של אלנה פרנטה? משהו שקראת במועדון הספר הטוב?

אז נכון שאת כבר לא ממליצה על מה שאת קוראת, אבל כשהבנות מביאות ספר שהן קראו ואומרות שנהנה מזה, אני אנסה לחשוב אם להמליץ לך, ולא איפרד.

כל כך הרבה מקומות מעניינים ומיוחדים יש לבקר בהם, וכמעט בכל מקום יש לך המלצה על בית, מוזיאון או מסעדה שחייבים לבקר בה כשאנחנו מתכננים טיול. אז אני אשמע את הסיפורים של אבא על איפה ש"אנחנו היינו" ואראה בעיני רוחי את שניכם ב־MOMA, או ב־Escondedinho, ולא איפרד.

יש כל כך הרבה אירועים בחיים שלנו שתיעדת עם המצלמות שלך. תמיד את עם העדשה בהישג יד, מנציחה את ההווה של המשפחה למען העתיד.

אז אני אמשיך לראות אותך כך באירועים המשפחתיים, ואחשוב שהינה עכשיו אימא הייתה מצלמת את הסצנה הזו, ולא איפרד.

יש כל כך הרבה סגנונות מוזיקה ששמעת ואהבת; קונצרט של הפילהרמונית, הרכב ג'אז במועדון, להקה שמנגנת Choro או אופרה אוונגרדית.

בכל הזדמנות ידעת לומר מה לדעתך ימצא חן בעיניי, ועניינת אותי לשמוע גם. אז אני אלך מדי פעם להופעה או קונצרט ואחשוב האם אימא הייתה ממליצה, עליה ולא איפרד.

אימא, את היית שם בהרבה תחנות בחיים, גדולות וקטנות.

בכל מקום ועניין הייתה לך תובנה שגרמה לי לעצור לרגע ולחשוב איך לא ראיתי את זה.

הודות לכל אלה את עדיין איתי.

אברי

הדרך שלי, הדרך שלך / רונית

כשהייתי צעירה רציתי להיות מיוחדת.

רציתי לבחור לי דרך משלי, דרך שונה; עם האמונות שלי, הרצונות שלי, והערכים שאני מאמינה בהם.

רציתי להוציא אל הפועל כל מה שבתוכי.

בחרתי בדרך, וצעדתי בה לטוב ולרע.

והיום, במבט לאחור, כשאני מסתכלת (בלא מעט גאווה) על הדרך שעברתי, אני רואה שהדרך שלי, בעצם, לא שונה בהרבה מהדרך שלך!

עם אותם ערכים ואותן אמונות.

כמוך, אימא, עברתי, למדתי, והתפתחתי כל הזמן.

כמוך, גידלתי משפחה לתפארת, ואני מטפחת זוגיות נהדרת.

הבנתי שמה שהיה בתוכי, נשתל בי על ידך מרגע שנולדתי; בחינוך שנתת, בדוגמה האישית ובליויי שלך לאורך כל הדרך (כי הרי היית שם תמיד!)

על זה ועל עוד הרבה דברים שקיבלתי ממך, אני מנצלת את ההזדמנות להודות לך, אימא! תודה על כל מה שנתת!

הלוואי שגם אני אוכל לתת למשפחתי המתרחבת לא פחות ממה שקיבלתי.

אוהבת,

רונית

נכתב ליום הולדתה ה־80 של אימא (21/1/2021)

מקור השראה אין־סופי / יוסי

אימא דינה,

האימא הכי טובה בעולם – מקור השראה אין־סופי.

היית מודל לחיקוי בכל כך הרבה תחומים;

בזוגיות הסימביוטית המופלאה של כמעט 70 שנה עם אבא.

בהחלטות הגורליות שעשיתם ביחד כמו, לעזוב את העושר בברזיל ולעלות למצוא את האושר ולהגשים את הציונות בישראל – בגיל 29 עם 4 ילדים קטנים.

אימא מודל לחיקוי של המשפחה כערך עליון.

הקמת כאן עם אבא שבט של ממש, שכבר מזמן חצה את ה־30 איש, עם 12 נכדים ו־7 נינים.

כל נכד שהגיע לגיל 10 זכה לנסוע איתכם, ורק איתכם לטיול בברזיל, ובגיל 16 לאירופה.

מודל לחיקוי בגאווה שהרגשת עם כל הצלחה ולו הקטנה ביותר של אחד הילדים או הנכדים.

לא סתם קראו לך בפורטוגזית Mae Curuja – אימא ינשופה, שזה סמל לאם שמשוויצה בילדיה.

היית הטבחית הכי טובה, עם מאכלים מכל העולם ובשפע בלתי נתפס.

את ואבא אהבתם לארח את כל המשפחה בסופי שבוע כל עוד זה היה אפשרי.

האהבה הייתה הדבר הכי חשוב בחיים מבחינתך.

מודל לחיקוי באהבת החיים; קיבלת אבחנה של סרטן גרורתי לפני למעלה מ-7 שנים, אבל המשכתם בין טיפול לטיפול לנצל את ההפוגות הארוכות של הבריאות כדי לטייל בעולם, ללכת להצגות, לשמוע קונצרטים ולחוות את החיים עד תום.

הורשת לנו את אהבת הקריאה; תמיד היה ספר בידך, וערמת ספרים על השידה ליד המיטה בעברית, באנגלית ובפורטוגזית.

מודל לחיקוי ברגישות, חיפוש היופי ואהבת האומנות, אם זה ציור, או מוזיקה, או צילום.

גם כשהיית כבר חולה המשכת לקחת קורסי צילום ולצאת עם הקבוצה לצלם בטבע.

זה חצי שנה, מאז ההתדרדרות במצבך הבריאותי, התחלתי לצלם בטלפון הנייד ולשלוח לך תמונה יומית בדרך כלל בטבע, עם שיר הייקו על התמונה.

כמעט כל יום הגבת על הצילום או על השיר, ממש עד שבועיים לפני שהמחלה החלה להכריע אותך.

קשה לי לדבר עליך בלשון עבר.

את עדיין בכל תא ותא בגופי, ממלאת את ליבי ונשמתי, וכך יהיה תמיד.

אנחנו מבטיחים לך שנמשיך להיות משפחה מאוחדת ואוהבת ושנשמור על אבא.

יוסי (מאי 2024)

לצד ההספד בחרתי לצרף קטע מתוך מכתב שאימא כתבה לי בשנת 1987, כשהייתי בטיול אחרי צבא בברזיל.

קלידוסקופ / דינה

שאלת אותי אם אני מאושרת...

מה זה אושר?

אני חושבת שזו הרגשה של שלמות, פיזית או נפשית כאחת, שממלאת אותנו לפעמים.

זה כמו הרגשה של שמש ביום של גשם.

רצון לצחוק, רצון לשיר, רצון לשתוק.

החיים הם פסיפס קלידוסקופי שמשתנה כל הזמן.

אין שתי תמונות שוות בקלידוסקופ - וכך גם אין שני רגעים שווים בחיים.

אמר פעם משורר ברזילאי (תרגום חפשי):

“מי שעבר בחיים בתוך עננים לבנים,
מי שעבר בחיים ולא טעם מסבל,
הוא דמות אדם ולא אדם אמיתי.
הוא לא חי,
סתם עבר בחיים.”

צייר: יוסי

וכאשר הפסיפס הזה לפעמים נראה מושלם, יפה במיוחד, וכל החתיכות נפלו בדיוק למקום הנכון אז הלב שלנו ממלא את החזה, ויוצא דרך הפה והעיניים ונשפך. ואנחנו מאושרים.

הקליידוסקופ ממשיך בסיבובו, והאושר הוא כבר זיכרון של אושר, ואנו ממשיכים בחיפוש הרגע המושלם הבא.

אז כן, אני מאושרת.

בבנק שלי התרבו הרגעים היפים, והקליידוסקופ שלי מראה לרוב דברים מופלאים.

במיוחד באפשרות הזו של החלפת הרהורים, אתה מכריח אותי להיכנס אליי פנימה ולעשות דין וחשבון פנימי, להעריך את הפלוס והמינוס, ולשקול את כל האספקטים, כל הזוויות, כל התופעות שעושות אותנו למה שאנו.

עבודה, בית, אוכל, מוזיקה, בעל, ילדים, נכדים, חברים, הורים, טמפרטורה, הרגשה גופנית, הריח שמסביב, הכול.

השאיפות והדרך להגשמתן, התקוות והאכזבות, ההשלכות של מה שעובר על אהוביי.

והקליידוסקופ מסתובב, ולרגע הדאגות גדולות, לרגע הלב מתכווץ,

מה יהיה? מה יהיה?

סיבוב נוסף, הטלפון הזה והאנשים הטיפשים האלה, שלא מבינים כלום ורק מרגיזים בטיפשותם.

אבל זוהר התמונה נשאר ברקע וזיכרון האושר מונע כניסה לדיכאון, ומחזיק אותנו עד לרגע המקסים הבא.

אני מאושרת.

לדבר כל בוקר / מעינה

אימא יקרה שלי!

עברו כבר 3 חודשים מהיום שנפרדתי ממך. אני עדיין לא קולטת שלא אוכל לשוחח איתך בכל יום, לספר לך על כל דבר שאני עוברת או מרגישה.

נראה לי כאילו טסת לאיזו טיסה למקום מרוחק בלי קליטה, ושעוד מעט תחזרי אליי...

כמעט 27 שנים היינו מדברות בכל בוקר, לפעמים גם בצוהריים ובערב.

כשהתאומות נולדו, עברנו לגור אצלכם במונוסון, עד שהבית במודיעין יהיה מוכן.

יורם היה מגיע לסופ"ש כל שבועיים והיית שם בשבילי.

כשהן נולדו, הייתי צריכה להאכיל אותן כל 3 שעות, כי היו פגות.

במשך היום הייתי לכד עם שתיהן אבל מרגע שחזרת מהעבודה, היית איתי. האכלת, קילחת ושיחקת איתן.

אפילו בלילה היית שומעת שהתעוררתי ועולה לקומה שלי. לוקחת את אחת מהן, מאכילה יחד איתי, וחוזרת לישון.

ליווית אותי לאורך כל דרכי החדשה כאימא, מהלידה ועד היום הראשון במשפחתון.

לאחר שנה וחצי עברנו למודיעין, ואת התקשרת כל בוקר לשאול איך עבר הלילה ומה שלום הבנות. פעם אחת הערת אותי, ואז ביקשת שאני אתקשר כל בוקר כשאני מתעוררת כי לא רצית להעיר אותי...

מאז ועד שבועיים לפני שנפרדנו, דיברנו כמעט כל יום בבוקר.

כל בוקר לפני בית הספר הייתי מתקשרת, ואם היה לי בוקר משוגע ולא הספקתי, היית מתקשרת את לשאול אם הכול בסדר; מאחלת לי יום טוב, ומספרת לי מה בתכנון ואיך את מרגישה.

בכל השיחות הייתי שומעת את אבא תמיד מקשיב ברקע, שואל שאלות ומתעניין.

ככה דיברנו כל בוקר, ליווית אותי בשמחות, בכאב, באושר ובעצב, והיית שם תמיד בשבילי. וגם כשניסיתי לא לספר לך משהו כדי לא להדאיג, ידעת והרגשת ולבסוף אמרתי.

הקשר בינינו המשיך ועבר גם לקשר בין בנותיי ובינך. הן גם התרגלו שהשיחה הראשונה שלי בבוקר היא איתך...

יצרת קשר הדוק עם גל, לי ושי ועם כל אחת מצאת נושאים המשותפים לכן.

אימא, שבועיים לפני שנפרדנו לא ענית לי כמו תמיד... אמרת בלחש בוקר טוב, וכששאלתי איך מרגישה, היית עונה שלא טוב, ומחזירה לאבא את הטלפון. שבוע אחר כך אבא כבר ענה במקומך...

ככה הבנתי שכבר לא תגיעי לחתונה, ושכבר לא תדברי איתי כל בוקר.

ככה הבנתי, אימא שלי, ולא כעסתי בכלל. רק לא הבנתי למה רצית בכוחות אחרונים לבקש סליחה, כי לא הגיע לך הסבל הזה, הכאבים, התשישות ומה שהכי לא אהבת – להרגיש חסרת אונים, שצריך לעשות הכול במקומך.

אני יודעת שלמצב כזה לא רצית להגיע, רצית להישאר צלולה ויפה, חזקה עד הסוף.

לילה לפני שנפרדנו באתי לישון אצלך, היה לילה קשה, שמעתי אותך כואבת כל הלילה ואת אבא מנסה להרגיע ולנחם.

ברגעים הבודדים שהסתכלת עליי בעינייך התכולות, היה חשוב לי להגיד לך כמה אני אוהבת אותך. ובכל פעם שפקחת עיניים ואמרת "לינדה שלי", התרגשתי מחדש.

ביום ההלוויה, התקשרתי בבוקר לאבא והוא אמר שאיחרתי, וידעתי שמהיום אתקשר אליו...

אימא, את חסרה לי, אמשיך לחשוב עלייך כל בוקר ולשקוע לתוך עינייך התכולות. אוהבת אותך מאוד ותמיד אתגעגע.

מעינה